

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/31, p. 61-86

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12455>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Referees/Hakemler:** Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ –
Yrd. Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

This article was checked by iThenticate.

HÜRRİYET GAZETESİ'NE GÖRE OSMANLI EKONOMİSİNİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (1868-1870)

Kenan DEMİR*

ÖZET

Osmanlı devletinde yayımlanan ilk gazete 1831 senesinde devlet tarafından yayımlanan Takvimi-i Vekayi gazetesidir. Bu gazetenin çıkarılış amacı devletin yapmış olduğu modernleşme hareketlerini halka duyurmak ve halkı bu konuda yönlendirmektir. Bu gazete kamuoyunu yönlendirmede başarılı olamamış ve gazeteye halk rağbet etmemiştir. Osmanlı devletinde gazeteler 1860 senesinden sonra kamuoyu oluşturmaya başlamıştır. Gazeteler, devletin iktisadi ve siyasi politikalarını sorgulamış ve devlet bürokratlarını setçe eleştirmiştir. Gazetelerin fazlalaşması sonucu ülkede gazeteciliği meslek olarak icra eden gazeteci mesleği ile anılan aydınlar oluşmuştur. Aydınlar, gazeteleri devleti denetleyen bir güç olarak kullanmış ve devlet politikaları hakkında halkın bilgi sahibi olması için çaba göstermiştir. Osmanlı bürokratları, basının kamuoyunu yönlendirmedeki başarısından ürkmüşler ve basını sınırlandırmak amacıyla kararnameler çıkartmıştır. Bu doğrultuda bürokratlar, 1867 senesinde Muhbir ve Tasvir-i Efkar'ı kapatmış ve gazetenin yazarları olan Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'yi Anadolu'ya sürgüne yollamıştır. Anadolu'ya sürgün edilen gazeteciler mücadelelerini sürdürmek amacıyla Avrupa'ya kaçmışlardır. Paris'te bir araya gelerek Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni teşkil etmiş ve Osmanlı kamuoyunu aydınlatma mücadelesine devam etmişlerdir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Londra'da 1867'de Muhbir'i ve 1868'de Hürriyet'i çıkartmıştır. Hürriyet, muhalif bir yayım politikası izlemiş, gazete, haber vermekten ziyade dönemin iktisadi, mali ve siyasi sorunlar hakkında düşünce ve fikir yazıları yayımlamıştır. Bu çalışmanın konusu olan ekonomi sektöründe de Hürriyet'te iktisadi yazılar görülmüştür. Yayımlanan makalelerde devletin iktisadi ve mali politikaları tenkit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gazete, Kamuoyu, Hürriyet, Ekonomi, Yeni Osmanlılar

---

* Yrd.doç.Dr. İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, El-mek: yusufkenan82@gmail.com

---

PROBLEMS AND SOLUTION PROPOSALS OF THE OTTOMAN ECONOMY BY HURRIYET NEWSPAPER

ABSTRACT

The first newspaper published in the Ottoman Empire was the newspaper of the year 1831 published by the state. It is to announce to the public the modernization movements in which this newspaper was made by the intended state and to direct the people to this issue. This newspaper has not succeeded in directing the public and the public has not been popular. Newspapers started to form public opinion in the Ottoman State after 1860. They questioned economic and political decisions of the state and harshly criticized state bureaucrats. As the newspapers grew in number, intellectuals who performed journalism professionally and were known as professional journalists emerged. These intellectuals used newspapers to check the state power and endeavored to inform public regarding state policies. Ottoman bureaucrats were annoyed by the success of the press in driving public opinion and issued decrees to limit press. Accordingly, bureaucrats closed down *Muhbir ve Tasvir-i Efkar* and exiled writers of the newspaper, namely Namık Kemal, Ziya Paşa and Ali Suavi to Anatolia. Journalists who were banished to Anatolia fled to Europe in order to keep fighting. They formed *Yeni Osmanlılar Fellowship* by coming together in Paris and kept striving to illuminate Ottoman public opinion. The fellowship formed *Muhbir* in 1867 and *Hürriyet* in 1868 in London. *Hürriyet* followed a dissident publication policy and published opinion articles regarding fiscal and political problems rather than giving news. Economic articles, which are the topic of this study, were seen in *Hürriyet*. In this articles, economic and fiscal policies of the state were criticized.

STRUCTURED ABSRACT

The first newspaper in the Ottoman Empire was published with the support of the Sultan Mahmut II. In order to popularize the modernization movements of the Sultan, the *Takvim-i Vekayi* was published in this direction in 1831. It was planned as a weekly newspaper at the beginning but has not been published regularly and has not been successful in shaping public opinion. The second newspaper that published in the country was *Ceride-i Havadis*, which was published by British merchant Churchill in 1840. This newspaper was called as official gazette because it was supported by state. *Ceride-i Havadis* also has not been published regularly and could not afford to get public support. Even though these two newspaper could not shape the public opinion as desired, they are important for Turkish press history as first examples of newspaper and their role in teaching journalism.

The newspaper in the Ottoman Empire started to form public opinion after 1860s. Newspapers such as *Tercüman-i Ahval*, *Tasvir-i Efkar*, *Ruzname-i Ceride*, *Mecmua-i Fünun*, *Mir'at* and *Muhbir* have been published and became publishing bodies that supervise and question the policies of the state, and propose alternative policies. As a result of the

publication policy of these newspapers, press began to fulfill its real mission in the country and carried out the task of forming an independent autonomous public opinion. Besides questioning the policies of the state, they played a role in increasing the knowledge of the public. They also questioned the economic policies of the state and sternly criticized the implementation of the bureaucrats.

As a result of increase in the number of newspaper, journalism became a Professional occupation and a class of intellectual journalist has emerged. Agah Effendi and Mehmet Şerif Efendi in *Tercüman-ı Ahval*, Şinasi, Namık Kemal in *Tasvir-i Efkar*, Münif Efendi in *Mecmua-ı Fünun*, Refik Bey in *Mirat* and Suavi in *Muhbir* are some important intellectual of the period. After emergence of the class of intellectuals, for the first time critics raised on state policies beside of the bureaucrats. These intellectuals used newspapers as an oversee power and has made efforts to inform public about state's policies.

Ottoman bureaucrats were frightened by the success of the press in orienting the public opinion and issued resolutions in order to limit the press power. In this direction, the bureaucrats closed the *Muhbir ve Tasvir-i Efkar* in 1867 and sent Namık Kemal, Ziya Pasha and Ali Suavi, the authors of the newspaper, to exile to Anatolia. Journalists who have been exiled to Anatolia have fled to Europe to continue their struggle. They came together in Paris, formed the New Ottoman Society, and continued to struggle for the enlightenment of the Ottoman public opinion. The Ottoman Society published the *Muhbir* in 1867 and *Hürriyet* in 1868 in London. *Hürriyet* has followed an opposition policy, published thought and opinion essays about the economic, financial and political problems of the period instead of news reporting. Economical critics, which is the subject of this study, were published in *Hurriyet*. The economic and financial policies of the state have been criticized in the published articles. The most influential journalists of the period such as Namık Kemal, Ziya Pasha, Rifat Bey and Ali Suavi wrote articles in the newspaper. The vast majority of the articles in the paper belong to Namık Kemal and Ziya Pasha.

Many articles about the government's financial and economic policies, especially borrowing, development, wastage and the 1838 trade agreement, which are important economic problems of the period, were seen in *Hurriyet*. *Hürriyet* has not directly opposed the government's borrowing policy, but criticized bureaucrats for using this tool too often. *Hürriyet* writers pointed out that debt can be used to ease the economy in the financial troubles of the state, but criticize the excessive use of debt by governments and called it as a mistake in this respect. They opposed to the use of barrowed capital for current expenditures of the government and advised to use this capital for investments. Due to the signing of debt agreements in every two years at the period. *Hürriyet* gave lots of place to this topic in its papers and published a protest against the borrowing agreement that was signed in 1869.

Another issue that has been mentioned frequently in the *Hurriyet* was that the state has not been able to benefit sufficiently from agriculture, industry and commerce which were important wealth resources of the state and it has been desired to develop policies for the

---

Turkish Studies

state to benefit from these three sources of wealth for the economic development of the country. Hürriyet writers saw the inadequate knowledge of the modern economy in public as the main reason behind the lack of benefit from mentioned three resources of the wealth and asked to establish agriculture, industry and trade schools to increase modern economic capacity of the people. According to them, through establishment of these schools public knowledge on economy will be improved and income resources of the state will increased. Hürriyet seems aware of the importance of the mentioned three resources for development, because of the agricultural characteristic of the country writers of the Hurriyet prioritized the agriculture bit more but advocated for three sector to be supported by the state.

According to Hurriyet, 1838 trade agreement was one of the main reason of the economic backwardness of the state. They stated that t because of the concessions given to foreigners with the agreement the western products were increasing in the country, and this led to the destruction of the country's industry. The interest of the people in foreign product also criticized. According to them, people thought they were save through buying foreign products but they lost because these products are not in good quality and they needed to buy it again and lost their savings.

People have also been criticized for not being in the private enterprise activities in the country and desiring to become civil servants as the only source of subsistence for the Muslim people. Muslims have been criticized for not being like non-Muslims in the country who were engaged in attempts such as trade and craft and gain many profits. Military service stated as one of the reasons why Muslims are not in trade and crafts, because Muslims were obliged to do it while non-Muslims were not and this gave opportunity to them to be in long-term ventures. It was stated that the military service left Muslims back in business and the government needed to find a solution to this problem.

The incompetence of the bureaucrats who carry out the financial policies of the state is another issue that is mentioned in the newspapers. The inadequate economic knowledge of bureaucrats has been criticized and importance of the choosing qualified who carry out the financial policies of the state were stated. Additionally, bureaucrats have been criticized because of their luxury expenditures and life in contrast to the economic difficulties of the country and they called as pioneers of wastage. They have been criticized because of using states income as their own and wasting the one third of the countries income alike. It is requested to prepare a budget of the state that include states income and expenditures and audit it regularly to prevent stolen of the public income by bureaucrats.

In the Hürriyet newspaper, there were also articles about the budget showing the income-expenditures of 1868-1869, and it was stated that the budgets prepared in the country were prepared in a showy manner and not audited. The budget of the country was compared to that of France and the shortcomings in the Ottoman budget were shown. It is stated that the state does not benefit from the incomes adequately and in the budget expenditures, there is an excessive waste in the country in

comparison to France. In 1870, Ali Suavi stated that the budget prepared by the state did not reflect the truth, and had prepared a separate budget showing the income-expenses and showed budget deficit. He questioned responsibility and repayment of this deficit, hold the Sadrazam Ali Paşa responsible and stated his killing as vajip (religiously proper).

Keywords: Newspaper, Public Opinion, Hürriyet, Economy, Yeni Osmanlılar

1. GİRİŞ

Osmanlı devleti 18. yüzyıldan sonra iktisadi ve siyasi olarak Avrupa'ya göre gerilediğinin farkına varmış, bu yıllardan sonra Batı'daki kurumları alarak modernleşme girişimlerinde bulunmuştur. Devlet yöneticileri Batı'da görülen gazetelerin devlet politikalarının halka duyurulmasında ve kamuoyu oluşturmada başarılı olduğunu gördükten sonra bu kurumun ülkede görülmesi için gazete çıkartmaya karar vermiştir. Osmanlı'da yayımlanan ilk gazete Takvim-i Vekayi'dir. Takvim-i Vekayi'yi çıkarmakla devlet politikalarını halka duyurmak ve halkın bilgi seviyesi artırılmak amaçlanmıştır. Ama gazeteye fazla rağbet edilmemiş ve gazete de düzenli olarak yayımlanamamıştır. Bu gazetenin yayımlanmasından dokuz sene sonra ülkede ikinci gazete olan Ceride-i Havadis çıkmıştır. Ceride-i Havadis, ülkede ikamet eden İngiliz Churchill tarafından yayımlanmış, bu gazeteye de halk pek rağbet etmemiş, gazete yayım politikasını düzenli olarak sürdürmemiştir. Bu iki gazetenin düzenli olarak çıkamaması ve içeriklerin zayıf olmasının nedeni ise dönemin Osmanlı sosyolojisinin gazeteler çıkarmasına uygun olmamasıdır. Bu iki gazetenin kamuoyu oluşturmada başarılı olmamasına karşın ülkede gazeteciliğin mesleğin oluşmasında önemli katkıları olmuş ve birçok gazetecinin yetiştirilmesinde okul görevini yürütmüşlerdir.

Osmanlı'da gerçek anlamda kamuoyu oluşturan gazetelerin çıktığı dönem 1860 ve sonrasıdır. 1860'da Tercüman-ı Ahval, 1862'de Tasvir-i Efkar ve Mecmua-i Fünun, 1863'te Mir'at ve 1866 senesinde Muhbir gazeteleri yayımlanmasıyla gazeteler, gazetelerin asli görevi olan kamuoyu oluşturmada başarılı olmaya başlamıştır. Bu gazetelerin ülkede basın kurumunun kökleşip yaygınlaşmasına büyük katkıları olmuştur. 1860 sonrası çıkan gazeteler halkı bilgilendirmeye ve onları eğitmeye önem verdikleri gibi ülke sorunlarına değinmeye başlamış ve devletin faaliyetlerinden haberdar olmasını sağlamışlardır. Gazetelerin artmasıyla birlikte bu mesleği icra eden bir aydınlar grubu oluşmaya başlamıştır. Tercüman-ı Ahval'de Agah Efendi ve Mehmet Şerif Efendi, Tasvir-i Efkar'da, Şinasi ve Namık Kemal, Muhbir'de Ali Suavi ve Ziya Paşa, Mir'at'ta Refik Bey gibi gazetecilik mesleğiyle uğraşan aydınlar devletin iktisadi ve siyasi politikalarını tenkit etmeye başlamıştır. Aydınlar, gazete sütunlarını artık halkın gerçekleri öğreneceği bir platform olarak görmeye başlamış ve dönemin sorunlarını sütunlarında tartışmış ve bürokratların rahat bir şekilde davranmalarını engellemişlerdir.

Gazetelerin devletin politikalarının kamuoyu tarafından bu şekilde ele almasına tahammül edemeyen bürokratlar bu durumu engellemeye çalışmış, basını sansürlemek için birkaç kararname çıkartmış ve gazetelerde yayımlanan yazılara müdahale etmeye başlamışlardır. Bürokratlar çıkarttığı kararname sonucu gazete kapatma ve gazetecileri sürgün etme gibi cezalandırıcı tedbirlerle kamuoyunu dizayn etmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda Tasvir-i Efkar ve Muhbir gazetelerindeki sert tenkitlere fazla dayanamayan bürokratlar bu iki gazeteyi kapatmış ve gazetecileri de Anadolu'ya sürgüne yollamışlardır. Anadolu'ya sürgüne yollanan Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi öncülüğündeki dönemin aydınları mücadeleleri sürdürmek için Avrupa'ya gitmenin daha iyi olacağını düşünerek yabancı sefirler ve Mustafa Fazıl Paşa aracılığıyla Avrupa'ya kaçmışlardır. Avrupa'ya kaçan aydınlar, dönemin diğer bir muhalifi olan Mustafa Fazıl Paşa başkanlığında Paris'te

bir araya gelerek Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurmuş ve İstanbul'daki mücadelesine burada sürdürmeye karar vermişlerdir. Yeni Osmanlı Cemiyeti mücadelesine ilkin Londra'da Muhbir gazetesini çıkararak başlamıştır. Ali Suavi yönetiminde çıkan Muhbir devletin politikalarını eleştirmeye başlamış ve ülke ekonomisinin bürokratların beceriksizliği sonucu gelişmediğini vurgulayarak Babıali'yi tenkit etmiştir. Muhbir'in hükümeti eleştirmede yetersiz kaldığını düşünen Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin önemli aydınları Namık Kemal ve Ziya Paşa Hürriyet gazetesini çıkartmıştır. Bu çalışmada 1868 senesinde Londra'da çıkan Hürriyet gazetesi incelenmiştir. Çalışmada öncelikle gazetenin künyesi ve yayım politikası hakkında genel bilgi verilmiş sonra ise gazetede yayımlanan ekonomi yazılarının içeriği ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

2. HÜRRIYET GAZETESİ KÜNYESİ VE YAYIM POLİTİKASI

1867 senesinde hükümet darbesinin açığa çıkmasından sonra İstanbul'dan uzaklaştırılan Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine Avrupa'ya kaçıp Avrupa'da Yeni Osmanlı Cemiyeti'ni kurdular.(Akşin, 2007: 35). Hürriyet, Ali Suavi'nin çıkardığı Muhbir'e destek olmak amacıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına 19 Haziran 1868'de Londra'da yayımlandı.(İnuğur, 1999: 222-223). Gazete, 63. sayıya kadar Namık Kemal ile Ziya Paşa yönetiminde çıkmıştır. 63. sayıda, Namık Kemal gazeteden ayrıldı. Gazete, bundan sonra sadece Ziya Paşa yönetiminde yayımlanmıştır.(Topuz, 1973: 39). Hürriyet, 19x30 cm boyutunda çıkmıştır. (İnuğur, 1999: 223). Hürriyet haftada bir yayımlanmıştır. Hürriyet'in büyük başlığı, sayfanın üst kısmının ortasında "Hürriyet" ibaresi yazılmakta sağında Arap harfleriyle "Londra'da Numero Rupert Strit" olarak; solunda ise Latin harfleriyle "Bureaux Du Hurriyete (La Liberte) 4, Rupert Street W. A. Londres" olarak çıkarıldığı yer yazılmaktaydı.(Hürriyet: S:1, 1868). Gazetede yazıların çoğu imzasız çıktığından dolayı gazetede yazıların kimler tarafından yazıldığı, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yazı üsluplarının çok aşıkardıklarından dolayı tespit edilmiş, araştırmacıların çoğu tarafından da kabul görmüştür.(Koç, 2012: 109). Hürriyet'in ilk sayısındaki "Hubbü'l Vatan Mine'l İman" yani vatan sevgisi imandan gelir başlıklı yazıda Kemal, meşrutiyet sisteminin Osmanlı'da uygulanmasını tesis etmek ve bu uğurda geniş bir destek kazanmak için bir kamuoyu oluşturmaları gerektiğini ve bu doğrultuda Hürriyet'i yayınladıklarını bildirmiştir. (Akbulut, 2013: 49). Gazete, kamuoyunu ümmetin çıkarı doğrultusunda yönlendireceğini ve bu uğurda çalışacaklarını açıklamıştır.(İnuğur, 1999: 224). Hürriyet'in dili halk yığınlarına dönük sade ve coşkulu bir dil olmaktan ziyade belli bir eğitim seviyesinde olan aydın sınıfına özgü düşünce ve kavramları içermekteydi.(Gevgili, 1983: 206-207).

Hürriyet'in ilk iki sayısı ülkeye rahatça girmiş ve halk bu gazeteyi yakalanma korkusu olmadan okumuştur. Beyoğlu'ndaki kitapçı Coq, Hürriyet'in üçüncü sayısını halkın okuması için camekana yapıştırmıştır.(Yamaç, 2010: 1153). Gazete, yabancı postahaneler tarafından ülkenin her tarafına yayılmış, gazete içeriğinin zengin olması ve günün sorunların getirdiği çözümlerin akla yatkın olması nedeniyle tüm bölgelerde büyük ilgi görmüştür.(Koloğlu, 2006: 51). Gazetelerin bir kuruşa satıldığı, senelik abone ücretlerinin 150 kuruş olduğu bir dönemde Hürriyet'in nüshası 100 kuruşa kadar alıcı bulabilmekteydi. (Koloğlu, 1985: 82). Ali Suavi'nin gazetede yayımlanan yazısında (Hürriyet, S:78, 1286) Ali Paşa'nın öldürülmesinin dinen vacip olmasını söylemesi nedeniyle İngilterede kovuşturma açılmış, Ziya Paşa'da İsviçre'ye geçerek gazeteyi Cenevre'de çıkartmıştır.(Topuz, 2003: 27). Kemal'in ayrılmasından sonra Hürriyet'in içeriği gazeteyi finanse eden Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın övülmesi ve Sadrazam Ali Paşa ve onun yürüttüğü politikaların eleştirilmesiydi.(Tevfik, 1973: 324-325). Hürriyet, 100. sayı çıktıktan sonra 12 Haziran 1870 tarihinde kapanmıştır.(Jeltjakov, 1979: 81).

Hürriyet, ilk sayısından itibaren Osmanlı'nın yönetim tarzını sorgulamış, monarşi yönetimin kaldırılması ve anayasal bir meşrutî sistemin kurulmasını savunmuştur. Meşrutî yönetimiyle birlikte Osmanlı devletinin de güçleneceğini ve kalkınacağını sürekli vurgulamıştır.(Jeltjakov, 1979: 74-75).

Kemal, gazetede Osmanlı devletinin gelişmemesinin nedeni olarak dini gösteren Avrupalı fikir adamlarına cevap vermiş, geri kalmanın sebebinin devletin şeriat kanunlarına uymamasından kaynaklandığını, Osmanlı devletinin İslam üzerine kurulmuş olduğundan ülkenin tekrardan kalkınmasının en etkili ilacının şeriat olduğunu belirtmiştir.(Gündüz, 2010: 563). Gazetenin 7 ve 8. sayılarda yayımlanan yazıda, bir ülkenin ziraat, tarım ve ticaret olmak üzere üç servet kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Ancak bürokratların yanlış politikaları, vergilerin fazla olması ve toplama yönteminin karışıklığı gibi nedenler sonucu Osmanlı'nın önemli servet kaynağı ziraatın büyük bir hasar gördüğü dile getirilmiştir.(Şener, 1994: 229). Gazete yazılarında Ziya Paşa sadrazam Ali Paşa'nın yönetimini eleştirmektedir.(İnuğur, 1999: 224). Ziya Paşa, Hürriyet'in ilk sayılarında Mısır Hıdivi İsmail Paşanın politikalarını eleştiren birçok yazı kaleme almıştır.(Kuntay, 2010: 553-561). Hürriyet'te Ali Suavi'nin yazıları 28, 78 ve 79. sayılarda çıkmıştır. Ayrıca gazetede Rızkullah Hasun, David Urquhart ile Charles Wells'in yazıları görülmektedir. Gazetede, İstanbul'dan ve çeşitli vilayetlerden mektup adı altında İstanbul'dan tahrirat başlığıyla çoğu Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından yazılar görülmektedir. (Çelik, 1998: 507)

Ziya Paşa, "Rüya" başlıklı makalede tasavvurlarını yazıya dökerek, padişahla yüz yüze geldiğinde tüm gerçekleri anlatacağını ifade etmiştir. Osmanlı'nın kötü yönetilmesinin sebebinin Sultan Abdülaziz'in çevresindeki bürokratlarının olduğunu belirtmiş, eğer padişaha doğrudan görüşme fırsatı elde edilirse, padişaha tüm gerçekleri anlatacaklarını ve bunun sonucu olarak da padişah gerçekleri görecekti, çevresindeki bürokratları gönderip yerlerine Yeni Osmanlılar hareketinin üyeleri getirileceğini ve bu doğrultuda sorunların ortadan kalkacağını dile getirmiştir.(Koçak, 2003a: 79). Ziya Paşa'nın Hürriyet sütunlarında itiraz ettiği diğer bir sorun da Tanzimat eğitimidir. "Türkistan'ın Esbab-ı Tedennisi" başlıklı makalede medrese eğitimindeki eksiklikleri açıkladıktan sonra medrese hocaların iyi donanıma sahip olmadıklarını ve memleketin çocuklarının iyi yetiştirilmediğini ifade etmiştir. İstanbul'da Ermeni ve Rum mekteplerindeki çocukların kendi dillerindeki gazeteleri çok rahat okuduklarını ama Müslüman çocukların iki satır yazamadıklarını ve gazeteleri okuyamadıklarını belirtmiştir.(Sungu, 1999: 840-841). "Mısır Meselesinde Kim Kazandı" başlıklı yazıda ise Süveyş Kanalı açılışına padişah Abdülaziz'in davet edilmemesi tenkit edilmiş, Sadrazam Ali Paşa'nın Mısır'da Osmanlı devleti aleyhine olan gelişmelere neden tavizkar bir davranış içerisinde olduğu sorgulanmış, bunun nedenini ise Ali Paşa'nın Hıdiv'den rüşvet alması gösterilmiştir.(Nalcıoğlu, 2013: 206-210). Ziya Paşa, 48. sayıda Tanzimat devrinde yabancı müdahalesinin fazlaştığını, sefirlerin iç politikalara doğrudan müdahalelerde bulunduğunu, sefirlerin İstanbul'daki gayrimüslim tüccarları kolladıklarını Müslüman tüccarlar aleyhine büyük destekler verdiklerini belirtmiştir.(Sungu, 1999: 787-788).

Namık Kemal, "Girit Meselesi-Rusya Politikası" başlıklı yazıda Babıali'nin Girit politikasında zaafiyetler içerisinde olduğunu yazmış, Rus ajanlarının Girit'te isyan çıkarmak için farklı pasaportlarla girdiklerinin bilinmesine karşın sessiz kaldığını, Girit isyanının halen devam etmesinin tek nedeninin Ali Paşa'nın Avrupa'ya hoş görünmek için verdiği tavizler olduğunu ifade etmiştir.(Özdemir, 2010: 782). Kemal, gazetenin farklı sayılarında hasta adamın (Osmanlı devleti) hastalıklarının nedenleri hakkında önce teşhisleri ortaya çıkarmaya, sonra çareler öne sürüp programlar hazırlamaya çalışmıştır. Devletin hastalığının ana nedeni keyfi yönetime bağlamakta, idarenin kanuna ve hukuka uymayan davranışlarını göstermektedir. Hastalığın teşhisini koyduktan sonra Kemal, yapılması gereken ilk işin Tanzimat ve İslahat fermanlarının düzeltilerek yeni bir kanuni esasının ilan edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ülkede meşveret usulü uygulandığı zaman Avrupa'nın Osmanlı'ya medeni bir ülke muamelesi göstereceğini ve ülkenin ekonomik olarak tüm sorunları çözüp kalkınabileceğini vurgulamıştır.(Berkes, 1942: 227-228). Kemal, hükümetin meşru olabilmesi için devletin dayandığı nizam ve kanunların yazılı hale getirilip herkese ilan edilmesini ve yasama kuvvetinin, hükümetin elinden alınmasını ve kanun yapmak ve kontrol hakkını halka verilmesini istemiştir.(Boran, 1942: 260-261). Kemal, kişi ve toplum hürriyetlerini kısıtlama hakkını

Turkish Studies

halkın yöneticilere kendi rızalarıyla devredeceklerini belirtmiştir. Yöneticilerin bu hakkı gasp etmemesi için şeriata bağlı hukuk anlayışının egemen olmasını istemiş, çünkü şeriatı tüm zulümleri engelleyecek bir manevi güç olarak görmüştür. (Özkul, 2012: 94). Şeri hukuku hürriyet, müsavat ve meşrutiyet gibi kavramlarla bütünleştirerek Osmanlı yönetim sistemin tekrardan tesis etmenin gayreti içerisinde ve modern yönetim sistemini geleneksel İslam düşüncesi içerisinde uyumlu bir şekilde yaşamasının arayışı içerisinde olmuştur.(Bergen, 2012: 64). Genel olarak farklı din ve milletlerde olan insanların tek vatan olarak Osmanlı toprakları temsil etmeleri sağlanmaları sonucu oluşacak olan Osmanlılık düşüncesiyle devlet daha da güçleneceğini ifade etmiştir. (Doğaner, 2012: 114). Gazetede kişilerin hürriyetlerini ancak toplum içerisinde muhafaza edileceğini belirtmiştir. Bu nedenle tüm halk aynı haklardan faydalanacak, kimseye fazla ayrıcalık tanınmayacak ve üstün bir kuvvetin tesis edilmesi yani devletin teşkil edilmesiyle oluşacağını vurgulamıştır.(Akyılmaz, 1999: 238). Avrupa parlamenter sistemi ile İslami meşveret anlayışını uzlaştırarak Osmanlı'ya özgü parlamento rejimi kurmaya çalışmıştır.(Emil, 1989: 31). "İbret" başlıklı makalede Kemal, Batı medeniyetinin son yıllardaki ilerlemeleri takdir edilecek bir boyutta olduğunu, insan hakları, hukuk, bilim alanında önemli gelişmeler yaşadıklarını, bir çocuğun bile geleneksel işçilerden daha fazla üretimde bulunduğunu ifade etmiştir. Sanayinin buhar gücüyle insan gücünün tasavvur edemeyeceği boyutta geliştiğini bildirmiştir. Batı'nın bu gelişmişliğinde ibret alınması gerektiğini ifade etmiş, ülkede niçin bir fabrikanın, bir şirketin, bir Müslüman bankasının olmadığını sorgulamış, bu gibi teşebbüsleri devletten beklemekten ziyade halkın kendi gayretleri ile yapmasını istemiştir.(Emre, 2012: 338-339).

3. NAMIK KEMAL

Namık Kemal, Osmanlı yönetici sınıfa mensup bir ailede 1840 senesinde doğmuştur. (Yener, 2012: 53) Çocukken annesinin kaybetmesiyle dedesi ile yaşayan Kemal, Anadolu ve Balkanların birçok şehrinde görev alan dedesiyle birlikte dolaşmış. Bir yıl kadar kaldığı İstanbul'da özel Arapça ve Farsça dersleri almıştır.(Kurdakul, 2003: 11). Kemal, düzenli bir eğitim almamış, dedesinin memurluklarına göre eğitim hayatı şekillenmiş, düşünce dünyasının şekillenmesinde okul eğitimin etkisi sınırlı olmuş, yaşadıkları, izlenimleri ve gördükleri kişiliği ve eserleri üzerinde etkisi olmuştur. On iki yaşında dedesiyle birlikte Kars'ta bulunduğu sırada dinlediği türküler ve marşlar hayal dünyasını etkilemiş ve özellikle Cezmi romanındaki cirit oyunu gibi romanların temel malzemelerini oluşturan olaylar ve karakterler eserlerine ve yazılarına yansımıştır.(Öz, 2012: 117). Sofya'da bulunduğu sırada halkın hükümet konağına gelerek isyan etmesine ve bölge halkının vergilerden kaynaklanan şikayetlerine şahit olmuştur.(Fahri, 1939: 387). 1857 senesinde Tercüme Odası'nda göreve başlamış, burada Leskofçalı Galip ve Hersekli Arif Hikmet'le tanıştıktan sonra düşüncelerinde önemli değişimler görülmüştür. (Öztürk, 1999: 58). Sonra, Şinasi ile tanışmış, bu görüşmeden sonra Şinasi'nin etkisiyle Fransızca öğrenmeye başlamıştır.(Öz, 2012: 118). Şinasi ile tanışması Kemal'in hayatında bir dönüm noktası olmuş, o güne kadar nazım türüyle yazan Kemal, Şinasi'nin etkisiyle nesir türüne yönelmiş ve toplumsal sorunlar hakkında yazmaya başlamıştır.(Akün, 2006: 364).

1862 senesinde Tasvir-i Efkâr'de yazıları görülmeye başlar.(Tuncer, 2012: 18). Tasvir-i Efkâr'daki ilk yazıları fıkra ve haberlerin tercümelemleri oluşturmuş, sonra dönemin sosyal, ekonomi ve politik sorunlarına yönelik makaleler yazmıştır.(Uçman, 2011: 20). Dönemin diğer bir yayın organı Mir'at dergisinde Kemal'in ilk şiiri ve Montesquie'den yaptığı ilk tercümesi görülmektedir.(Dizdaroğlu, 1971: 9). 1865 senesinde Şinasi'nin Paris'e gitmesinden sonra Tasvir-i Efkâr'ın başına geçen Kemal, gazeteyi Şinasi'nin izlediği politikalar doğrultusunda çıkartmaya devam etmiş, yazıları halk tarafından çok beğenilen Kemal'in yönetiminde Tasvir-i Efkâr'ın tirajı 20 bine çıkmıştır.(Çavdar, 2007: 28) 1867 senesinde Kemal "Şark Meselesi Hakkında Bir Mütalaa" ve "Şark Meselesine Dair Bir Layiha" başlıklı makalelerinde Girit'te yaşanan olaylar sonucunda

Babıali'nin izlediği dış politikayı tenkit etmiş, bu yazılar nedeniyle Kemal, Erzurum'a sürgününe gönderilmiştir.(Uçman, 2011: 23-24). Kemal, sürgün yeri Erzurum'a gitmek yerine Avrupa'ya gitmiş, burada Ziya Bey ile birlikte 1868 senesinde Hürriyet'i yayımlamıştır.(Tanpınar, 2006: 210-211). Hürriyet'te Osmanlılık düşüncesinin temel ilkelerini yazmış, ülkede uygarlık düzenini adaletle tesis edileceğini ve adaletin ise Osmanlı ümmetinin hukuktaki eşitliği ile gerçekleştireceğini ve bunun da meşveret sisteminin tesis edilmesiyle sağlanabileceğini dile getirmiştir.(Somel, 2003: 104). 1870 senesinde yurda dönen Kemal, Ali Paşa'nın 1871'deki ölümüne kadar dönemin basınında herhangi bir yazısı çıkmamıştır. Bu süre zarfında İstanbul'da olan Mr. Fanton isimli bir yabancından hukuk dersi almış, Fransız ve İngiliz edebiyatını okuyarak vakit geçirmiştir.(Aslan, 2010: 14-15). Ali Paşa'nın ölümünden sonra tekrar gazeteciliğe dönen Kemal, 1872 senesinde İbret gazetesinin yönetimine geçmiş, (Ülken, 2005: 98) ve gazetede korkmadan fikirlerini yazmaya devam etmiştir. İbret, kısa sürede halkın ilgisini kazanmış, Kemal'in yazıları halkta vatan şuurunu doğurmuştu. İbret'in sesi hükümeti korkuttuğu için 1873 senesinde gazete kapatılarak Kemal sürgüne gönderilmiştir.(Şapolyo, 1969: 133-134). Kemal'in 1872-73 senelerinde Hadika ve Diyojen gazetelerinde de yazıları görülmüştür.(Güz-Bayhan 2016: 12). 1873 senesinde Magosa'daki sürgün yaşamı, geçici olarak 1876 senesinde meşrutiyetin ilan edilmesiyle ara verilmiştir. Kemal, Sadrazam Mithat Paşa tarafından Şura-yı Devlet üyeliğine getirilmiştir.(Mordtmann, 1999: 164). Bu geçici durumdan sonra sürgün yaşamı 1877 senesinde tekrar başlamış, Ege ve Akdeniz'deki çeşitli memurluklarla devam etmiştir. Kemal 1888 senesinde 48 yaşında vefat etti. (Koçak, 2003b- 246).

Kemal, yazılarından geleneksel edebiyata karşı çıkmış, ülkede Batı tipi edebiyat türlerinin yeşermesine çalışmış, dönemin dergi ve gazetelerinde hem Fransız edebiyatından tercüme yapmış hem de Fransız edebiyatını taklit ederek denemeler yazmıştır.(Tosun, 2012: 27). Kemal'in en fazla üzerinde durduğu kavram terakki kavramıdır. Osmanlıların çalıştıkları takdirde geleceklerin parlak olduğunu ve ülkenin topyekun olarak kalkınacağını yazılarında vurgulamıştır. (Mardin, 1985: 1701). Tüm yazılarında açık bir şekilde siyasal sorunları, hataları eleştirmiş, çözüm yolları sunmuş, ahlaksızlıkları göstermiş, yaşanan suiistimalleri dile getirmiş ve toplumsal konuları anlatmıştır.(Oral, 1968: 131). Kemal'e göre, Osmanlı devletinin iktisadi, siyasi ve askeri alanda geri kalmışlığı İslam'ın değerlerine bağlanamaz. Ülkenin ekonomik sıkıntıları İslam veya Osmanlı kültürünün tükenmişliği olarak görülmemelidir.(Çakmak, 2001: 135). Kemal, fiilen gazetecilik yaptığı Tasvir-i Efkâr, Hürriyet ve Muhbir gibi gazeteler dışında Mirat, Muhbir, Hadika, Diyojen, Basiret ve Vakıf gibi gazetelerde de birçok makale yayınlamıştır. Kemal'in mektuplarından anlaşıldığına bu gazeteler dışında bahsettiği ve tenkid yazdığı Kırcanbar, Al-Cevâib, Sabah, Umran, Osmanlı, Haver, Mecmuası Siyaset, Keveb-i Şarki, Tercüman-ı Şark, Terakki ve İstikbal gibi gazeteleri takip ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca İstanbul'da çıkan Corurier'd Orient ve Liberet gibi yabancı gazeteleri de takip etmekteydi.(Şahin, 2010: 228).

4. ZİYA PAŞA

Ziya Paşa, 1825 senesinde İstanbul-Kandilli'de doğmuştur. İlk eğitimini mahalle mektebinde aldıktan sonra Beyazıt rüştiyesinde okumuş, 1842 senesinde Sadaret Kalemî'nde memur olarak göreve başlamıştır.(Karalioğlu, 1984: 9). 17. yaşında girdiği kalemde dönemin önemli şairleri olan Ali, Hafız Müşfik ve Tezkireci Fatin Efendi'yle tanışmış, dönemin şairlerinden Lebîb Efendi'nin konağındaki edebî sohbetlere katılmıştır.(Canelli, 1986: 13). 1854 senesinde Reşit Paşa'nın desteğiyle Mabeyn üçüncü katipliğine atanmış. Bu dönemde altı ayda Fransızca öğrenmiş ve Viardo'nun Endülüs tarihini tercüme etmiştir.(Uraz, 1946: 4-5). Reşid Paşa'nın vefatından sonra Ali Paşa ile olan anlaşmazlığından dolayı ve Ali Paşa'ya cephe alması, Ziya Paşa'nın aleyhine olmuş ve 1861 senesinde saraydaki görevinden alınıp Zaptiye müsteşarlığına getirilmiş, sonra da İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı.(Uçman, 1999: 701). Sadrazam Fuat Paşa, Ziya Paşa'nın İstanbul'da kaldığı zaman birtakım entrikalara girişebileceğini düşünerek Ziya Paşa'yı Atina elçiliğine göndermiş, sonra

Kıbrıs'a tayin ettirmiştir. Ziya Paşa, Kıbrıs'tan sonra Meclis-i Vala üyeliği ile İstanbul'a tekrar dönmüş, bu görevdeki üyeliği uzun sürmemiş, Amasya'ya mutasarrıflığına tayin ettirilmiş. Burada üç sene görev yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a Meclis-i Vala üyeliğine atanmıştır.(Canelli, 1986: 17-19). Ziya Paşa, İstanbul'da iken Muhbir'de yazı yazmaya başlamış, Ali Paşa ile arası tekrar açılmış, Muhbir'de Babıali'nin dış politikasını sürekli tenkit etmiştir. Bu nedenle Babıali, Ziya Paşa'yı Kıbrıs mutasarrıflığına tayin etmiş, Ziya Paşa, rahatsızlığını ileri sürüp biraz zaman kazandıktan sonra yurt dışına kaçmıştır.(Göçgün, 2001: 4-5). Paris'te Ziya Paşa, Avrupa'da tekrar yayımlanan Muhbir'e yazılar göndermiştir. Ziya Paşa ve Namık Kemal, Suavi'nin çıkarttığı Muhbir'den memnun olmadıkları için 1868 senesinde Londra'da Hürriyet'i çıkartmaya karar verirler. Ziya Paşa, Hürriyet'te Ali Paşa'nın şahsında Babıali politikalarını sertçe tenkit etmiştir. Sonraları Ziya Paşa ile Namık Kemal'in arası açılmış, Kemal, Hürriyet'i terk etmiştir. Ziya Paşa, gazeteyi tek başına yayımlanmaya devam etmiştir.(Hikmet, 1932: 42-53). Ali Paşa'nın ölümünden sonra sultan Abdülaziz'e sunduğu bir kaside sonucu oluşan olumlu hava sonucu ülkeye dönmesine izin verilmiştir. 1872 senesinde Divan-ı Ahkam-ı Dahiliye'de İcra Cemiyeti reisliğinde, sonra da 1876 senesine kadar Şura-yı Devlet üyeliğinde görev almıştır.(Uçman, 2013: 476). V. Murad döneminde Mabeyn-i Hümayun başkanlığına getirilen Ziya Paşa, II. Abdülhamit döneminde Kanun-i Esasi encümen üyeliğine atanmış, kısa süre sonra Ziya Paşa'nın İstanbul mebusu olma arzusu dönemin basınında duyurunca II. Abdülhamit tarafından Suriye valiliğine gönderilmiştir.(Banarlı, 1997:871). 3,5 ay sonra Konya'ya gönderilmiş, sonra Adana'ya vali olmuş, burada önemli bayındırlık faaliyetlerine girişmiş, eğitim alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Ziya Paşa, Adana valiliği sırasında eski hastalığı nüksettiğinden 1880 senesinde vefat eder.(Ziya Paşa, 2010a: 1165-1166)

Ziya Paşa'nın ilk yazıları Tercüman-ı Ahval'de görülmektedir. Tanzimat'ın maarif politikasını eleştirdiği bu yazılar yüzünden Babıali gazeteyi iki hafta süreyle kapatmıştır.(Başkut, 1966: 81). Ziya Paşa'nın Tercüman-ı Ahval'den sonra dönemin önemli bir muhalif yayın organı olan Muhbir'de de yazıları çıkmıştır. Muhbir'de Belgrad kalesinin Sırbistanlılara verilmesine karşı hükümete sert tenkitlerde bulunan Ziya Paşa, gazete sütunlarında hükümetin dış politikasını eleştiren yazılar yazmıştır.(Ziya Paşa, 1998b- 667). Avrupa'da yayımlanan Muhbir'in nüshalarında da Ziya Paşa'nın yazıları görülmüş, 7. sayıdan itibaren Muhbir, Ziya Paşa tarafından hazırlanmış olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti damgasıyla çıkmaya başlamıştır.(Bilgegil, 1970: 118). Muhbir'deki bir yazısında Suavi'nin hedeflerini onayladığını, Osmanlı'nın eğitim ve medeniyette ileri gitmesine çalışmak gerektiğini ve Avrupa'daki Müslümanlar hakkındaki yanlış imajın düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir.(Çelik, 1994: 105-106). 1868 senesinde çıkan Hürriyet'te ise hak, hukuk, adalet, eşitlik, kanun hakimiyeti, meşrutiyet ve kalkınma gibi o günün Osmanlı toplumunun gündemini teşkil eden konularda yazılar yazmıştır.(Uçman, 2014: 125). Ziya Paşa, Osmanlı devletinin kalkınmasının eğitimle olacağını yazılarında sürekli vurgulamıştır.(Mardin, 1985: 1701). Modernleşmek için Avrupa dillerinin öğrenilmesini savunması karşın şiirlerin yerli dilde olmasını istemiştir. Doğu ve Batı kültürlerinin farklı olduğunu Batılı edebi türlerin Osmanlı'ya girmesini reddetmiştir.(Bolay, 2002: 524). Osmanlı ekonomisi için 1838 ticaret antlaşmasının milad olduğunu (Sayar, 2006: 341) ve Osmanlı ticaretinin Avrupalı tüccarlara çok karlı ve kolay geldiğinden aileleriyle Osmanlı'da ikamet etmeye başladıklarını, Avrupa'nın çürük, adi ve ucuz mallarını ülkeye yığarak halka sattıklarını, halkın da bu malları ucuz ve süslü olduğundan aldıklarını dile getirmiştir. Bu ürünlerin çürük ve adi olduklarından halkın bunları sık sık değiştirmeye başladıklarını ve tasarruf elde etmeyi beklerken zarar gördüklerini belirtmiştir. Bunun sonucu olarak sanayi çöktüğünü, yerli tüccarların iflas ettiğini ve devletin Avrupa'dan borçlanmaya mecbur kaldığını ifade etmiştir.(Sungu, 1999: 787). Ziya Paşa'nın gazete yazılarında üzerinde durduğu en fazla konulardan biri de yönetici zümrenin bilgisizliği ve yeteneksizliğiydi. Babıali bürokratların aldığı yanlış kararlarının devleti çöküşe sürüklediğini ve devletin kalkınması ve gelişmesi ehliyetli bürokratlara görev verilmesini istemiştir. (Turan, 2007: 3179). Ziya Paşa, fanatik bir Batıcı taraftarı değildi. Ona göre, her uygarlığın

Turkish Studies

kendine has özellikleri vardı, gayrimüslimlere eşit statü verilmesini desteklemiyordu. Giyim-kuşamda Avrupa'yı örnek alarak giyilmesine karşıydı. Genel olarak Ziya paşa kültürel ve dini olarak muhafazakârdı.(Lewis, 2004: 138-139).

5. GAZETEDEKİ EKONOMİ YAZILARIN İNCELENMESİ

Hürriyet gazetesinde yayımlanan ekonomi yazılarının tümü devletin yaptığı iktisadi politikalarının tenkit edilmesidir. 1838 senesinde imzalanan Balta Limanı ticaret antlaşması ve ertesi sene ilan edilen Tanzimat Fermanı sonucu Osmanlı'da iktisadi yapı değişmeye başlamıştır. Balta Limanı ticaret antlaşmasıyla Batı ürünleri iç piyasada çoğalmış ve bu doğrultuda Batılılarla işbirliği yapan gayrimüslimler ekonomide sivrilmeye başlamışlardır. Tanzimat Fermanı ile de Batı tip yaşama tarzının yaygınlaşması ve halkın tüketim alışkanlıkların değişmesiyle ülkede yerli üretim yapan zanaatçılar zamanla ortadan kaybolmuşlardır. Bu nedenle de Osmanlı'da sanayisi çökmüş ve devletin gelir kaynakları da azalmıştır. Devletin servet kaynaklarının değerlendirememesi, yerli tüccarların ortadan kaybolması ve sanayinin çökmesiyle birlikte zanaat sınıfının mesleklerini bırakmasıyla devletin gelir kaynakları azalmış bunun sonucu olarak da Babiali borçlanma siyasetini takip etmiştir. Borçlanma meselesi Hürriyet'in en çok üzerinde durduğu konudur. Devletin yapmış olduğu borçlanmaları eleştiren birçok yazı gazete sütunlarında görülmüştür. Hürriyet'te yayımlanan iktisat yazıları devletin yürüttüğü iktisadi siyasetinin eleştirilmesidir. Bu eleştiriler ticaret, sanayi ve mali politikaların yanlışlığıdır.

5.1. Borçlanma Sorunu

Hürriyet'te devletin mali krizden kurtulması için borçlanmanın sürekli bir yöntem olarak kullanılması eleştirilmiştir. Bu doğrultuda gazetenin 10. sayısında çıkan yazıda Kemal, devletin mali krizini atlatmak için borçlanmanın bir yöntem olarak kullanılmasına değinmiş ve bu durumu eleştirmiştir. Halkın ziraat, sanayi ve ticaret gibi işlerde çalışıp servetini artırması gibi yöntemler dururken hükümetin borçlanmayı bir gelir olarak kabul etmesini tenkit etmiştir. Osmanlı'nın borçlanmaya 1854 senesinde başlamasına rağmen 20 milyon kese borçlandığını, bu miktarın gelirlerin yedi katına denk geldiğini ve genel olarak devletin iç ve dış borç toplamının gelirlerin üçte birine tekabül ettiğini belirtmiştir. (Namık Kemal, 1285-c: 1-2).

Gazetenin 22. sayısında Ziya Paşa tarafından yazılan "İstikraz-ı Cedid Üzerine Yeni Osmanlılar Cemiyetinin Mütalaatı" başlıklı yazıda devletin borçlanma politikası tarihi süreç içerisinde incelenmiştir. Ziya Paşa, Osmanlı'nın başlangıcından 1854 tarihine kadar, çeşitli sıkıntı ve gürültüyle uğraşmalarına rağmen kendi yağıyla kavrulmaya özen gösterdiğini ve dışarıdan bir akçe dahi borç edinmediğini belirtmiştir. Ancak 1854 yılında Avrupa'yı taklit modasının başlamasıyla yöneticilerin masrafları aşırı bir şekilde arttığından devlet gelirlerinin bu açığı gideremediğini, bu nedenle bürokratların kâğıt parayı piyasaya sürmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Bürokratların kâğıt paraları tükenmez bir kaynak zannına kapılmasıyla savurganlık ve israfın arttığını belirtmiştir. Kâğıt paraların faizlerinin ödeme zamanı geldiğinde yine kâğıt para basılarak ödeme yapılmak istenmesine rağmen Avrupalıların ödemelerini altın olarak tahsil ettikleri ve kâğıt paraların hiçbir değerinin olmadığını anlaşıldığını bildirmiştir. Bürokratların harcamaları kısip gelirleri artırmak yolunu yani vergilerin artırılması yolunu uygulayarak maliyenin daha da kötüleşmesini sağladıklarını ifade etmiştir.(Ziya Paşa, 1285-a: 1-2). Ziya Paşa, sonra devletin yaptığı ilk borçlanmaları anlatmaya başlar. Kırım savaşında hem savaş masraflarını karşılamak hem de piyasadaki kâğıt parayı ortadan kaldırmak için borçlanma tedbirinin çare olarak düşünüldüğünü belirten Ziya Paşa, bürokratların, Rusya tehlikesine karşı Avrupa ile ilişkileri geliştirmek için ilkin 5 milyon İngiliz lirası borç antlaşması imzaladıklarını belirtmiştir. Kâğıt para basımında olduğu gibi bir defne bulunmuş duygusuna kapılan bürokratların borçlanmalarda da aynı durumu tekrarladığını ifade etmiş, bu nedenle israf ve sefahatin hızlandığını söylemiştir. Ertesi sene 3 milyon İngiliz liralık

bir borçlanmanın daha yapıldığını, alınan borçlarla yatırım yapıp savaş esnasında halktan alınan ianelerin borçlarının verileceği yerine bu paralarla saray ve bürokratların israfına ve Çırağan sarayı gibi yapılara harcandığını ifade etmiştir. Sonra alınan borçların faizlerini ödemek için 1858 senesinde 5 milyon İngiliz liralık bir borç antlaşması daha da yapıldığını bununla eski borçların faizleri ve Galata sarraflarına yapılan borçların birazını verildikten sonra geri kalanının israfta kullanıldığını ifade etmiştir. İki sene sonra 2 milyon franklık bir borç antlaşmasının zararından sonra Avrupa devletleri, bu işin yanlış olduğunu, alınan borçların demiryolu ve karayolu yapmak, mektepler açmak ve askeriye için eksikliklerini gidermek için yapılması gerektiğini belirtip borçların bundan sonra yatırım amacıyla verilmeye başlayacağını söylediklerini belirtmiştir. Sonra Babiâli yol yapacağı bahanesiyle yeni borçlar aldığını bunların da lüzumsuz harcamalarla heba edildiğini belirtir. Borçların taksitleri geldikçe hazinenin tekrar kâğıt para basımına geçtiğini ifade etmiştir. Maliyenin kötüleşmesiyle 1862 senesinde 8 milyon İngiliz lirası borç alınarak senetsiz kâğıt paraların ortadan kaldırıldığı; 1863 senesinde 6 milyon, 1864 senesinde 2 milyon ve 1865'te 6 milyonluk borçlanmalar yapıldığını bildirmiştir. (Ziya Paşa, 1285-a: 2-3). Ziya Paşa sonra iç borca değinmiştir. Ziya Paşa'ya göre, devlet, hem nakit para bulmak hem de borçlarını ödemek niyetiyle 1865'de Osmanlı'nın iç borcunu gösteren Defteri Kebir'i açmış, Defter-i Kebir'de iç borçlar gösterilerek bir daha dış borç yapılmayacağı bildirilmiştir. İki sene geçmeden 15 milyonluk iç borçlanma gerçekleştirilmiş, bunun 12 milyonu sağa sola harcanarak heba olmasına rağmen 3 milyon keseye ne olduğu bilinmemektedir. (Ziya Paşa, 1285-a: 3-4). 14 sene önce Osmanlı'nın dışarıya borcu olmazken mevcut yönetim sayesinde 7.500.000 kese dış borç; 8.000.000 kese iç borç yapılmıştır. Ziya Paşa, her sene hazinenin 974.640 kese faiz vermek zorunda olduğunu dile getirmiştir. Bu borç miktarın devlet gelirinin yedi hatta on misli kadar olduğunu, senelik faizin ise gelirinin yarısına eşit olduğunu belirtmiştir. (Ziya Paşa, 1285-a: 4). Babiâli'nin 5 milyon İngiliz lirası dış borca kalkıştığını ve gelirlerinin bir kısmını buna karşılık gösterildiğini ve borcun %10 faizli ve %3 faizin de komisyona verileceğini bildirmiştir. Borç anlaşmasına karşı çıkan Ziya Paşa, borç antlaşması Babiâli'nin çıkarına ise de Ümmet-i Osmaniye'nin bu işe kesinlikle karşı olduğunu ifade etmiş, bir önceki sayıda da halkın bu borç antlaşmasına karşı olduğunu gösteren bir protestonamenin yayımlandığını da belirtmiştir. (Ziya Paşa, 1285-a: 5)

21. sayıda "Babiâli'nin Akdedeceği İstikraz-ı Ümmet-i Osmaniye'nin Kabul Etmeyeceğini Havi İstanbul'dan Yüz İki İmza ile Aldığımız Protestonamedir" başlıklı protestoname görülmüştür. Yazıda Babiâli'nin bir daha borç antlaşması yapmayacağına söz vermesine karşılık Babiâli'nin 125 milyon franklık borç yükü altına girileceğinin iştirilmekte olduğu belirtilmiş, bu politikaya beş madde altında karşı çıkılmıştır. 1.) Bir daha dış borç yapılmayacağı taahhüt edilmesine rağmen yeni bir borçlanmaya gidilmiştir. 2.) Borçlanmaların yatırıma harcanacağı belirtilmesine karşın bu paralarla yöneticilere konaklar, köşkler ve saraylar yapılmıştır. 3.) Borçlanmalardan milletin rey ve haberi olmayıp sadece Sadrazam ve Hariciye Nazırı gibi birkaç bürokratin kararları doğrultusunda yapılmıştır. 4.) Borçların faizleri devlet gelirlerinin bir kısmını almakta, kalan kısmı ile bütçe açığının kapanmayacağı anlaşıldığından tekrar borç antlaşması yapılmaktadır. Böylece her sene bütçe açığı daha da açılmıştır. 5.) Avrupa bankerleri Osmanlı iktisadi şartlarını iyi bilmemelerine rağmen borç vermeye devam etmektedir. Çünkü bu borçlara karşı yüksek faiz ve komisyon almaktalar. (Kanizade Rıfat Bey, 1285: 1). Rıfat Bey, beş maddeyi saydıktan sonra, borçlanmadan Osmanlı Devleti'ne ve halkına bir faydası olmayacağından bu borç antlaşmasının protesto edilmesini ister. Sonra millet namına şu protestonameyi ilan etmiştir. "...*Mademki Hürriyet Gazetesi milletimizin tercüman-ı ahvalidir, millet-i Osmaniye'nin bu teşebbüse rızası olmayıp protesto ettiğini gazeteniz vasıtasıyla ve cümle âleme ilan ediniz ve çünkü protestoyu suret-i resmîyede millet-i Osmaniye neşir ve ilan ediyor... Ve bu ilandan sonra ikraz-ı nukud edilirse millet-i Osmaniye'nin tanınmama ve kimlere ikraz edilmiş ise onlardan aranılması lazım geleceği cevabını vermeğe istihkakı bulunacağını dahi ilave ediyoruz.*" (Kanizade Rıfat Bey, 1285: 1-2).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/31

Devletin 1868 yılında yaptığı borçlanma “Yeni İstikraz” başlıklı yazıda eleştirilmiştir. Kemal, İstanbul-Belgrat arasında yapımı tasavvur olunan demiryolu için Avrupa’da borç antlaşması için birkaç aydan beri Avrupa’da dolaşan Babîali bürokratlarının sonunda 150 milyon liralık bir borçlanma gerçekleştirdiğini belirtmiş ve bu borçlanmanın sakıncalarına beş maddede vurgulamıştır. 1.) Borç alınan anapara ve faizi yıllık 1.759.277 Osmanlı lirasıdır. Oysa karşılık olarak gösterilen gelirlerin değeri 2.680.000 liradır. 2.) Varidatın zamanında kumpanya verilmesinde Osmanlı devletine emniyet olunmayıp gelirlerin yönetimi kumpanya verilmesi. 3.) Borçlanmalarda komisyona %1-2 verilirken burada %4 komisyon verilmesi. 4.) Devlet gelirlerinin beş sene müddetle yabancıların elinde kalması. 5.) Avrupa’da %5’ten fazla kazanç veren bir borç antlaşması görülmediği halde bu borç antlaşmasında birçok teminat ile birlikte %12,5 faiz ödenmesi gibi hususlar yüzünden yapılan borç antlaşmasına karşı çıkmıştır.(Kemal, 1285-f: 1-2). Kemal’e göre, on beş seneden beri Babîali borçla yaşamayı bir kural haline getirmiştir. Her defa borçlanmayla kazdığı çukuru ondan geniş diğer bir borç çukuru ile kapatmaya çalıştığından çukur iyice büyümüştür. Maliye hazinesi bu süre içerisinde gelirlerini bir hayli artırmasına rağmen harcamaları daha fazla arttığından bütçe denkleştiremeyip bir sonraki seneye 600 bin kese açık kalmıştır. Her sene bu açık daha da artmış ve açıklar ağır şartlarla yapılan borçlanmalarla kapatılmaya çalışılmıştır. Devletin uyguladığı bu yöntem bütçe açığını daha da açtığından devletin itibarı gün geçtikçe düşmüştür. Borç antlaşmaları devletin itibarsızlığı artmış ve devlet geliri yönetiminin ecnebilerin eline vermek kapısı açılmıştır. Bu sene yapılan borç antlaşmasıyla Osmanlı devletinin Tuna, Edirne ve Selanik aşar ve Anadolu ağnam ve rüsumatı gibi vergileri elinden gittiği halde gelecek seneler alacağı borçlarla daha farklı gelirleri elinden gidecektir. Bunun sonucu olarak Osmanlı devleti zaruret halinde yaşayarak iflas edecektir.(Kemal, 1285-f: 2).

Hürriyet’te yayımlanan başka bir yazıda borçlanma mesleğine devam edilirse yakın zamanda %50 faizle akçe istenilse bile bulunamayacağını söyleyen Kemal, “*Bu gidişle hazinenin hali nereye varacağını bütün bütün tasavvurdan aciziz. Şurası iyi düşünülmelidir ki devlet istikrazsız yaşayamaz değil yalnız istikraz ile yaşayamaz.*” diyerek devletin borçlanma politikasını sert bir şekilde eleştirmiştir.(Kemal, 1286-a: 2). Hürriyet’te yayımlanan imzasız çıkan bir yazıda ise devletin en önemli sorunun istikraz meselesi olduğu belirtilmiştir. Babîali’nin 12 milyonluk bir borçlanma gerçekleştirmesine karşın sıkıntıların çözülmediği, mali dengenin sağlandığını gösteren bütçelerin gerçeği yansıtmadığı ve sadece halkı kandırmak için bir araç olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Borçlanmaların sonucu olarak Tunus’ta görüldüğü gibi alacaklılar tarafından bir meclis idaresinin kurulabileceği belirtilmiştir.(İmzasız, 1286-b: 1).

5.2. İsrif

Gazetede yayımlanan “Mülkümüzün Servetine Dair Geçen Numaradaki Makaleye Zeyl” başlıklı makalede Kemal, ülkede mali bürokratların yapmış olduğu israftan örnekler vererek yazısına başlar. Kemal’e göre, Osmanlı devletine Çin’den bir kişi gelse bir ülkenin gelirlerine, bir de kamu binaların durumu ve memurların yaşantısı gibi göze çarpan şeylere baksa yönetimde devleti harap edecek israfların yapıldığına kanaat getirir.(Kemal, 1285-b: 1). Kemal, Fransa ile Osmanlı maliyesi arasında kıyas yapılırsa hazine israfında boyutların büyük olduğunu görüleceğini belirtmiştir. Kemal’e göre, bakanların harcamaları Fransa bakanların harcamalarından iki kat fazladır. Memur maaşların çokluğu da israfı daha da artırmıştır.(Kemal, 1285-b: 1). Kemal, sarayın lüumsuz harcamalarına değindikten sonra Babîali’nin yanlış politikaları sonucu israfın daha da arttığını bildirmiştir. Kemal’e göre, devletin yapmış olduğu israfların bazıları şunlardır. Lüumsuz harcanan sadaka maaşları, borçlanmalar için verilen tazminatlar ve yapılan yolsuzluklar, sarraf ve mültezimlere verilen rüşvetler, Avrupa’dan ismarlanan zırhlı gemiler ve maliye kalemlerinde dönen israflar. Her bakanlığın dairesinde 50–60 kişi çalıştığını söyleyen Kemal, Osmanlı’nın üçüncü bir devlet olmasına rağmen israfta Fransa’dan bile daha debdebe yaşamasını eleştirir ve bu gidişle

devletin ayakta kalamayacağını ifade etmiştir.(Kemal, 1285-b: 1). İsrâfların artmasının en büyük sebebi olarak Batı tüccarlarının ülkeye yığıdıkları malları görür. Ülkeye ne kadar mal girmişse o oranda paranın çıktığını ifade eden Kemal, tüketim çılgınlığının yaşanmasıyla ülkede sermayenin yerine hanımların hotozları ve yelpazeleri ile beylerin paytonları ve bastonların kaldığını dile getirmiştir. Ekonomi uzmanlarının her şeyden evvel tasarruf tavsiye ettiklerini, harcanacak paranın yararlı şeylere harcanmasını ve herkesin çalışarak servet elde etmesini öğütlediklerini belirten Kemal, ülkede memurların aşırı derecede paralandıklarını ve paraların faydasız işlerde kullanıldığını ifade etmiştir. Bazı kişilerin sefahatin sanayinin ilerlemesine yardımcı olacağını savunmasını tenkit etmiş, bu görüşe karşı çıkmıştır. Osmanlı’da sanayinin gelişmediğinden tüketim çılgınlığının ülkenin sanayisine katkısı olmayacağını ifade etmiştir.(Kemal, 1285-b: 1-2). Ülkede israfın en fazla görülen şekli olarak mektumatı görür. Mektumatı, hükümetten kaçırılan ya da gizlenen vergilerin hazineye girmemesi veya memurlarca çalınması olarak açıklar. Kemal’e göre, “*Vükeladan biri bu durumu şöyle özetlemiştir; devletin varidatı üç kısımdır; bir kısmı çalınır, bir kısmı israf olur, ancak bir kısmı mahalline sarf edilebilir. Eğer o da tahsil olunabilirse*” dediği meşhurdur.(Kemal, 1285-b: 2). Kemal, ülkede köy muhtarlığından en büyük bürokrasiye kadar mektumat hırsızlığının yaygın olduğunu ifade etmiştir. Suriye masrafları ile Ebru Efendi’nin Paris memuriyetinde görülen hesaplarda da mektumatın olduğunu belirten Kemal, kağıt para işlemlerindeki mektumatta ise yarı yarıya bir hırsızlığın vuku bulmasının devletin harap olmasına yol açtığını dile getirmiştir.(Kemal, 1285-b: 2-3). Devletin bu gibi suiistimallerin önüne geçmesi gerektiğini, bunun çaresinin meşveret usulünün kabul edilmesiyle gerçekleşeceğini belirtmiş, meşveret usulün kabulüyle devlet maliyesinde görülen israfların azalacağını, mektumatın pek güç olacağını ifade etmiştir. Kemal’e göre, meşveret sistemi uygulanırsa Şam muhasebesi kabul olunmaz ve Ebru Efendi’nin defteri tetkik edilerek bu gibi suiistimallerin önü alınır. Halk, devlet gelirlerini denetler ve devletin geliri birkaç kişinin elinde kurtulmuş olur.(Kemal, 1285-b: 3-4).

5.3. Mali Politikalar ve Bütçe

Hürriyet’te yayımlanan “Sekizinci Numaradaki Maliye Bendine Zeyl” başlıklı yazıda da devletin mali politikaları eleştirilmiştir. Bürokratların mali tedbir diye aldığı kimi tedbirlere bakıldığında şaşırmanın elde olmadığını ifade eden Kemal, hükümetin yaptığı yeni ticaret antlaşması ile ithalatta %5 gümrük vergisi ve iç gümrük verginin ise %8 olmasına karar vermesiyle, devletin yerli sanayisinin çökmesine sebebiyet verildiğini belirtmiştir.(Kemal, 1285-c: 1). Hükümet, gelirin artırılmasını doğru yöntemlerle yapsaydı, gelirlerini 10–15 sene içinde 8–10 misline çıkarabilme ihtimaline karşılık hükümetin doğru tedbirleri düşünmeksizin vergi oranlarını artırmasıyla bunu gerçekleştiremeyeceğini bildirmiştir. Devlet bürokratları, tuz ve tütün vergilerini icat ederek halkı daha da fakirleştirdiğini ifade etmiş, borçlanmaya zor durumda kalınmadığı sürece başvurulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Babiâli’nin her başı sıkıştı mı borçlanmaya başvurma yöntemini eleştirmiştir.(Kemal, 1285-c: 1). Kemal başka bir yazıda ise çıkarılan kâğıt paraların devlet hazinesinde birçok kese çıkmasına sebep olduğu dile getirmiş ve devletin bu politikasını eleştirmiştir. Kâğıt para piyasadan kaldırılırsa hem hazinenin tasarruf edeceğini hem de devletin gelirinin artacağını bildirmiştir. Kâğıt paranın kaldırılması için büyük bir meblağın bulunması gerektiğini ve bu paranın ise harcamalardan tasarruf, gelirlerin artırılması ve borçlanmaya başvurulması gibi yöntemlerle elde edilebileceğini ifade etmiştir. Ülkede kâğıt paranın kaldırılması için iki farklı teşebbüste bulunduğu bunlardan ilkinin Rüştü Paşa zamanında dış borçlanma ve halktan toplanan ianeye kaime kaldırılma teşebbüsü olduğunu ancak Rüştü Paşa’nın azledilmesiyle bu girişimin gerçekleştiremediğini belirtmiştir. Diğer teşebbüsün ise Fuat Paşa zamanında halktan yardım toplamak gibi usullerle değil kağıt paraya karşılık olarak %40 altın, %60 konsolide gösterilerek kaimenin kaldırılma girişimi olduğunu bildirmiştir. (Kemal, 1286-a: 1-2).

Gazetenin 62 ve 63. sayılarında görülen “Muvazene-i Maliye” başlıklı yazıda devletin mali bütçesine değinilmiştir. Makalede, önce Osmanlı devletinin 1868 yılı bütçesi verilmiş, sonra Fransa'nın aynı sene bütçesi ile karşılaştırılarak Osmanlı bütçesinin gelir ve giderleri ayrıntılı olarak incelenmiş ve eleştirilmiştir. Kemal, ilk yazıda bütçenin faydalarına değinmiş sıra ile bunları açıklamıştır. Bütçenin hem devlete ve ümmete fayda sağladığını hem de ibret verici bir özellik taşıdığını açıklamıştır. Bütçenin hükümete faydalı olduğunu ifade eden Kemal, birinci olarak devlet yöneticilerine bir sene boyunca elde edilen geliri göstermesiyle harcamaların dikkatli bir şekilde yapılmasını sağladığını; ikinci olarak da hazinenin durumunu topluma bildirmesiyle devletin itibarını muhafaza ettiğini belirtmiştir. Bütçenin ümmete faydasının ise devlet ihtiyaçlarının herkes tarafından bilinmesini ve harcamalarda israflardan kaçınılmasını sağladığını ifade etmiştir. (Kemal, 1286-b: 1). Ülkede bütçe kurallara göre yapılmadığından yukarıda sayılan faydaların görülmediğini bunun nedenini ise bütçenin doğru bilgilere dayanmadan gerçekleşmesi olarak görmüş, ülkede hazırlanan bütçenin, iş görmek amacıyla değil adeta gösteriş amacıyla yapıldığını belirtmiştir. Hazine gelirlerindeki artışın ticaret ve ziraatın gelişmesinin neticesi olarak gösterilmesini eleştirmiştir. Elde edilen gelirin gümrüklerin artırılması ile tuz ve tütün gibi yeni vergilerin konulması sonucu sağlandığını ifade etmiştir. (Kemal, 1286-b: 1). Osmanlı devletinde borç antlaşmalarının iki kat teminat gösterilerek yüksek fiyatlarla yapıldığını ve hazinenin geri ödemeleri gerçekleştirecek kadar iyi olmadığını dile getirmiştir. Devletin borcunu borçlanmayla ödediğini, bu nedenle bütçenin her sene daha açık verdiğini ifade etmiştir. Kemal'e göre, yabancı devletlerin müdahaleleriyle borçlanma yolları olduğu sürece devlet borçlanma kaynağından kurtulamayacaktır. Devlet hazinenin itibarı sayesinde borç alacak olsa maliyenin bütçe dengesi buna izin veremeyecek kadar kötüdür. Kemal, devlet bütçesinin 3.300.000 kadar kese gelirine karşılık 1,5 milyondan fazla açık ve borçları gayrı muntazam gösteren bir bütçenin itibar verecek durumda olmadığını belirtmiştir. Bütçenin itibarını artıracak çare olarak gösterilen tedbirin ise yine yapılacak bir borç antlaşması olmasını eleştirmiştir. (Kemal, 1286-b: 2). 22 sene önce Tanzimat'ın ilan edildiğinden sonraki süre zarfında devletin askeri ve mülki idarelerin tekrar tesis edildiğini ve Tanzimat'ın çoğu yerde askeri idare ile kabul ettirildiğini, bu süre zarfında devletin iç ve dış olaylarla aynı anda mücadele etmesine nedeniyle devletin 10.187.044 kese açık verdiğini belirtmiştir. Abdülaziz'in yönetiminde olduğu sekiz yıl süresinde ise önceki yıllara göre daha az müşkül olaylarla karşılaşılmasına rağmen önceki yılların borçlarının ödenmesi hariç tutulursa bütçe açığının 9.483.580 kese olduğunu ifade etmiştir. Bu rakamların da gösterdiği gibi maliyenin iyi bir durumda olmadığını söylemiştir. (Kemal, 1286-b: 2-3). Osmanlı devletinde bütçeyi denetleyen bir kurumun olmamasını eleştirmiş, bütçelerin Meclis-i Umumiye arz olunup sonra Şura-yı Devlet'te tetkik olunması gerekirken sadece Şura-yı Devlet başkan ve yardımcısı tarafından tetkik edildiğini, bu tetkikin ise işe uydurularak yapıldığını ifade etmiştir. Kemal, bütçe meselesinde halkın herhangi bir tepki göstermemesini tenkit etmiştir. (Kemal, 1286-b: 3-4).

Kemal, sonraki sayıda Osmanlı ile Fransa'nın 1868 bütçelerini karşılaştırmıştır. 1868–1869 senesi bütçe verilerini ortaya koymuştur. İlk varidat kalemlerine değinmiştir. Osmanlı bütçesinde en önemli kalemin aşar; Fransa'da ise aşar ve ağnam vergileri olduğunu ve Osmanlı'nın en büyük gelirini, halkın birinci ihtiyaçlarından aldığını belirtmiştir. Devletin aşarı azaltması, taşınır ile taşınmaz mal, ticaret ve sanayi gibi iş kollarına vergiler yüklemesini istemiş, bu yapılırsa halkın rahatlayacağını ve hazine gelirlerinin artacağını bildirmiştir. (Kemal, 1286-c: 2). Fransa'nın toprakları Osmanlı topraklarının Rumeli kıtası genişliğinde değilken ormanlardan 1868 bütçesinde 120 bin keseye yakın gelir elde ettiğini Osmanlı'nın ise 15 bin kese gelir beklediğini belirtmiştir. Tütünden Osmanlı 100 bin kese dolaylarında bir gelir beklerken Fransa'nın ise 2 milyon keseden fazla gelir elde ettiğini ifade etmiştir. Osmanlı'da tuz ve buğday gibi halkın lüzumlu ihtiyaçlarından alınan verginin yüksek tutulmasını eleştirmiş, içki üzerinde alınan vergilerin düşük tutularak 40 bin kese gelir elde edildiğini Fransa'nın ise iki milyon kese gelir elde ettiğini belirtmiştir. Posta işlerinde

6.800 kese gelir elde edilirken Fransa'nın ise 735 bin kese olduğunu bildirmiştir. Rakamlardan anlaşıldığına göre Osmanlı devletinin servet kaynaklarını iyi kullanmadığını dile getirmiştir. (Kemal, 1286-c: 3). Kemal, sonra bütçenin giderler kısmına değinmiş, tüm kalemleri tek tek açıklamıştır. Gerek Osmanlı gerekse de Fransa bütçesinde en büyük giderin borçların geri ödenmesi oluşturduğunu belirtmiştir. Fransa'nın yüz senede fazla olaylarla karşılaşmasına rağmen borcun giderler içindeki oranı binde 256 iken Osmanlı'nın otuz senedir başladığı ve Fransa'ya göre daha az müşkül olaylarla karşılaşmasına rağmen borçların tüm gidere oranı binde 330 olduğunu aktarmıştır. Kemal'e göre, ikinci derecede Osmanlı'nın askeri harcamaları olduğunu, bu kalemin tüm giderlerine oranı binde 232'den fazla iken Fransa'nın ise binde 192,5'tur. Üçüncü derecedeki giderin devletin iç harcamaları oluşturur ve bütçedeki oranı binde 151'den fazladır. Fransa'da ise binde 110'u biraz geçer. Dördüncü derecede, maliye giderleri gelir ve oranı binde 63'ü geçer. Fransa'da ise binde 10'dur. Beşinci derecede, saray harcamaları gelir ve bütçede binde 59'dur. Fransa da ise miktar binde 15'tir. Altıncı derecede tersane masrafları gelir ve oran binde 43,5'tur; Fransa'da ise binde 82'dir. Yedinci derecede Ticaret ve Nafia Nezareti'nin payı gelir, oranı binde 25'ten fazladır. Fransa'da ise binde 42'dir. Sekizinci olarak emekli, muhtaç ve yardımlara yapılan harcamalar olup oranı binde 34'tür. Fransa'da ise böyle bir harcama görülmemektedir. Dokuzuncu sırada Osmanlı'nın adliye harcamaları gelir. Oranı binde 21 iken Fransa'da ise binde 54,5'tur. Onuncu kalem, reddiyat ve mümteni'at harcamaları ile hazinenin diğer sandık harcamaları oluşturur. On birinci kalem, İstanbul polisinin yaptığı harcamalar yer alır ve giderlerin binde 11'ini oluşturur. Bu gider Fransa'da görülmemektedir. On ikinci kalem, Hariciye Nezareti'nin harcamaları oluşturur ve bu oran binde 10'dur. Fransa ise binde 7'dir. On üçüncü kalem ise, Evkaf Hazine'sinin harcamaları olup binde beştir. Fransa'da bu kuruluşlar görülmemektedir. On dördüncü kalem, eğitim harcamaları olup hazinenin binde 4,5'tur. Fransa'da ise binde 23'tür. Bu miktar, Osmanlı'nın eğitime önem vermediğini gösterir. (Kemal, 1286-c: 3-5).

78. sayıda Suavi tarafından yazılan yazıda ise Osmanlı mali bütçesindeki rakamların gerçeği yansıtmadığı dile getirilmiştir. Suavi, 1868 maliyesinin gerçek olarak 761.879 kese açık olduğunu belirtmiş ve bunun Maliye bakanlığı tarafından inkâr edilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu açığı araştırdığını ve 1868-69 harcamalarının devlete lüzumsuz masraflar açtığını bildirmiştir. Hesaplamalarda posta gelirlerinin geçen sene ile aynı olduğu halde posta idaresinin masrafının arttığını, telgrafta ise geçen sene 4.753 kese açık gösterirken bu yıl ise açığın 7.868 keseye yükseldiğini belirtmiştir. Suavi'ye göre, bu yıl 65 bin kese ağnam, 2 bin kese maden ve 2 bin kese çeşitli kalemlerden açık vardır. Toplam açığa 69 bin keseyi eklediğinde açık 220 bin keseye çıkar. Suavi, muvazene-i adiyenin hesabı bu olmasına karşın maliyenin hazırladığı bütçede açığın 101.449 kese olduğunu belirtmiştir. (Suavi, 1286: 1-2). Fevkalade gelir-gider dengesindeki açığın 600 bin kese civarında olduğunu bildirmiştir. 1869 Recep ayında Serasker Paşa'nın asker ihtiyaçları için istediği fevkalade 240 bin kese ve Maliye bakanlığının adi bütçedeki 101.449 kese açığın ilave edilmesiyle açığın takriben 1 milyon keseyi geçeceğini ifade etmiştir. Suavi'ye göre bu seneki varidatta hemen hemen üçte bir oranında açık var demektir. (Suavi, 1286: 2). Suavi, hazinenin fevkalade masraflarına karşılık fevkalade varidat beklenti içinde olduğunu ve varidat beklentisinin açık yalan olduğunu ifade etmiştir. Bütçe müsveddesinde aşarın 65 bin kese kadar tenzil edeceği gösterirken diğer sayfasında ise bu aşarın artacağına belirtildiğini ve bunun bütçe defterinin ne kadar az güvenilir olduğunu gösterdiğini bildirmiştir. Varidat fevkaladesinin yapılan masraflardan düşürüldüğünde geriye kalan 761.879 kese açığın kimin sırtından ödeneceğini sormuş, bunun sorumlusunun Sadrazam Ali Paşa olduğunu belirtmiş ve âlimlerden aldığı fetva ile katlinin vacip olduğunu açıklamıştır. (Suavi, 1286: 2-3)

5.4 Osmanlı'nın Servet Kaynakları

“Mülkümüzün Servetine Dair” başlıklı makalede ülkenin servet kaynakları incelenmiştir. Kemal'e göre, Osmanlı vaktiyle ilerlemenin en yüksek noktasına ulaşmışken şimdi izmihlale uğramıştır. Ülkenin bu duruma düşmesinin en büyük sebebi olarak servetin işletilmemesini gösteren Kemal, ülkede servetin üç kaynaktan oluştuğunu açıklamıştır.(Kemal, 1285-a: 1). Kemal'e göre, servetin birinci kaynağı ziraattır. Toprağa tohum atılsa karşılığını verecek zengin ve verimli topraklara sahiptir. Eskiden çiftçiler toprağın bu zenginliğinden faydalanıp refah içinde yaşarken Babiâli, zamanla halktan fazla vergi almaya başlamış ve yol, tuz ve tütün gibi yeni vergilerle halkı ezmiştir. Halk, vergiler nedeniyle refaha ulaşamamaktadır. Nüfusun az olmasından dolayı ülkenin verimli arazileri işletilememekte ve ziraatın servetinden faydalanılamamaktadır.(Kemal, 1285-a: 1). Kemal, servetin ikinci kaynağının sanayi olduğunu bildirmiştir. Kemal'e göre, Osmanlı savaş ve isyanlardan fırsat bulup sanayide yeni icatlar geliştirememiş olsa bile sanayide kendi kendilerine yetecek bir durumdaydı ancak sonraları Avrupalılara verilen imtiyazlar yüzünden sanayi 20-30 yıl içinde yok denecek duruma gelmiştir. Kemal, ticarete liberal düşüncesinin uygulanması vaktinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Kemal'e göre, ülkede sanayi ve ticaret gerilemişken bu antlaşmayla sanayinin felaketi daha da hızlanmıştır. Ticaret serbestliğinden dolayı Avrupa mallarının çekici ve ucuz olması sonucu ülke mallarına olan ilgi azalmış ve ülkedeki sanayi tezgâhları tek tek kapanmıştır.(Kemal, 1285-a: 1-2). Devlet, zanaatkârları işlerinde serbest bırakıp onları eğitim yönünden ilerlemelerine yardımcı olsaydı zanaatçılar kendilerini toparlayacak ve Avrupa ürünleri ile rekabet edebilecek seviyeye geleceklerdi. Üretimde halkın isteklerini iyi bilmelerinden dolayı iç piyasada Avrupa ürünlerine üstün de gelebilirlerdi. Kemal, sonra Babiâli'nin politikalarını eleştirmiştir. Kemal'e göre, bürokratlar sayısız memuriyetler açarak işsiz kalanları ehliyetli ehliyetsiz demeden memur olarak kabul etmiş, halk buna meyil ederek memur olmak için şehirlere yığılmıştı. Ülkede zanaatla uğraşacak kimse kalmadığından ülkenin serveti bir kat daha gerilemiştir.(Kemal, 1285-a: 2). Kemal, servetin üçüncü kaynağının ticaret olduğunu ifade etmiştir. Kemal'e göre, Osmanlı, konum bakımından dünyanın ticaretine sahip olabilecek bir duruma sahiptir. Osmanlı, birkaç kıta ve denizin kavuşma noktalarına sahip olmasına rağmen elinde olan avantajları iyi kullanamamış, dış ticarete kar edememenin ötesinde iç ticarete de egemenliği yabancılara kaptırmıştır. Devletin ecnebilere imtiyaz vermesiyle ticaret serbestliğini sağlayan antlaşma, bu durumun oluşmasının sebeplerindedir. İmtiyazlar nedeniyle iç ticaret tamamen ecnebilere eline geçmiştir.(Kemal, 1285-a: 2-3). Memur maaşların ödenememesinden dolayı esnaf mal satamaz duruma düşmüş ve bu durgunluk esnafın mesleklerini bırakmalarına sebebiyet vermiştir. Artık esnaflarda baba mesleğini bırakıp devlet kapısında memur olmanın yollarını aramaya başlamıştır. Kemal, antlaşmaya karşı tedbirler alınmamasını da eleştirmiş ve tedbirler alınsaydı birçok zararın menfaate dönüştürebileceğini söylemiştir.(Kemal, 1285-a: 3). Üç servetin tamamen kapanmak üzere olduğu sırada mevcut olan sermayeyi de bürokratların batırdığını belirtmiştir. Kemal'e göre, bürokratlar devleti 8 milyon dış borç ve 8 milyon iç borç yükü altına sokmuştur. Bu borcun sebepleri; savaşlar, isyanlar, israf ve devletten çalınan vergilerdir. Rusya'yla savaş, Karadağ, Suriye ve Girit gibi iç isyanların büyümesi ile hazinede, büyük masraflar altına girmiştir. Bu sorunlarının sebeplerini çözmeden olayların üstüne gitmek devlet hazinesini 25 yılda iflasa çıkarmıştır.(Kemal, 1285-a: 3-4). Kemal, servetin artırılması için ziraat, sanat ve ticaret için şu önerileri getirmiştir. Kemal'e göre, ziraat için halkı eğitmeli ve yollar yapılmalıdır. Sanayi için zanaatçı yetiştirmeli ve eğitime önem verilmelidir. Memur sayısını azaltmalı ve sanayiye geliştirecek teşvik tedbirleri alınmalıdır. Ticareti geliştirmek için ticareti düzene koymalı, ticaret için eğitim okulları açılmalı, Avrupa tüccarlarına verilen imtiyazlıkla kaldırılmalı, onları mahkemelerde Osmanlı halkı ile eşit tutulmaları sağlanmalıdır.(Kemal, 1285-b: 3).

Gazetede yayımlanan imzasız yazıda halkın tek geçim kaynağının devlet memurluğu olması eleştirilmiştir. Devletin politikaları sonucu tüm sektörlerin çöktüğü ve tek geçim kaynağı olarak

devlet memurluğun kaldığı ifade edilmiştir. Hükümete güven eksikliğinden ticaretin ve ecnebilere verilen imtiyazlar nedeniyle de sanayinin gerilediği vurgulanmıştır. Halkın tek geçim kaynağı olarak hazinenin kaldığı belirtilmiş, esnaf çocuklarının tek amacının devlette memur olmak arzusu olduğu ve düzenli maaş alınan işler için çaba harcadıkları bildirilmiştir. Esnaf ve tüccar takımının tek müşterisinin memurlar olduğu ve devletin bir ay maaş vermezse tüm halkın bundan etkileneceği ifade edilmiştir. Tüm halk devlete bağımlı olduğundan devleti eleştiren ve toplumun sorunlarına değinen vatandaşların devlet tarafından ya maaşı kesildiği yada taşraya tayin edildiği ifade edilmiştir.(İmzasız, 1285: 2).

5.5. Devletin İktisadi Politikaların Eleştirilmesi

Gazetede yayımlanan yazıda devlet gelirlerini artırmak amacıyla memurlara iltizam işi uğraşmasına izin verilmesi eleştirilmiştir. Memurların iltizam usulüyle uğraşmasında büyük zulümler olduğundan devletin 1856 fermanıyla bunu yasak ettiği belirtilmiştir. Ali Paşa'nın maliyenin iki kuruş daha fazla kazanacağını düşünmesi nedeniyle memurlara iltizam işleriyle ilgilenilmesine izin verilmesinin Balkanlarda büyük huzursuzluklar yaratacağı ve büyük devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması için vesile olabileceği ifade edilmiştir.(İmzasız, 1286-b: 1).

42. sayıda görülen yazıda Avrupa ticaretinin ülkede yaygınlaşmasının konjonktürel şartların bir sonucu olmasına karşın Avrupa ticaretinin gelişmesiyle ülke iktisadının yok olacağına aşıkardığı ve bu konuya dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bürokratların hırslarından dolayı buna dikkat etmedikleri, Reşit Paşa'nın dönemin güçlü paşalarıyla mücadele etmek ve onları yenmek için Avrupa devletlerine hoş görünmeyi ve İstanbul'daki sefaretlerle ilişkilerini geliştirmeyi kendisine amaç edindikleri, verilen tavizler sonucu Avrupa tüccarlarının bundan istifade ettikleri ifade edilmiştir. Avrupalılar ülkenin kültürel ve iktisadi şartlarını zamanla iyi analiz ederek ülkeye sanayi ürünlerini getirdikleri ve iç bölgelere kadar yaydıkları belirtilmiştir. Zamanla fazla imtiyaz talep eden Batılı tüccarlara imtiyazların hızlı ve kolay bir şekilde verildiği ifade edilmiştir.(Ziya Paşa, 1285-d: 8). Makalede, imtiyazlar sonucu tüccarların çürük ve adi ürünlerini ülkeye yığdıkları ve birçok tüccarın aileleriyle birlikte ülkede ikamet ettikleri ifade edilmiştir. Halkın ucuz, renkli ve görünüşü hoş olan ürünlere rağbet ederek ucuz malları almaya başladıkları ve bu nedenle ülkenin kaliteli ama pahalı ürünlere bakılmadığı bildirilmiştir. Halkın Uşak ve Gördes halıları ile Selanik ve Bursa kumaşlarına rağbet etmedikleri, Avrupa ürünlerine rağbet ettiği belirtilmiştir. Halkın Batılı ürünleri kaliteli zannederek aldıklarını ve bu ürünlerin adi olması nedeniyle sık sık yenilemeye muhtaç kaldıklarını böylece ucuz ürünler sonucu tasarruflarını tükettikleri ve kar elde etmekten ziyade zarar ettikleri dile getirilmiştir.(Ziya Paşa, 1285-d: 8). Bunun sadece basma ve halı gibi ürünlerde değil, tüm giysi ve dayanıklı mallarda yaşandığı dile getirilmiştir. Halk, Avrupa ürünlerini yerli ürünlerine tercih ettiklerinden ve hükümette Avrupalılara imtiyaz vermeye istekli olduğundan ülke sanayisinin çökmeye maruz kaldığı bildirilmiştir. Bu nedenle yerli tüccarlar iflas ederek ülkenin tüm sermayesi Avrupa'ya akmış ve hazinenin boşaldığı ifade edilmiştir. Devletin bu kaostan kurtulmak için kağıt para basmaya mecbur kaldığı ve ülkenin çöküş sebeplerine kalıcı çözüm bulunmadığı için geçici önlemlerden de fayda elde edilmediğinin altı çizilmiştir.(Ziya Paşa, 1285-d: 8).

35. sayıda yayımlanan makalede Ali ve Fuat Paşaların birlikte bu millete büyük bir ihanet içerisinde olduğu belirtilmiş, devleti bu iki şahıs yönetmeden önce devletin hiçbir dış borcu olmadığı ama şimdi dışta ve içeride 100 milyon lira borcu bulunduğu ifade edilmiştir. Devletin gelirlerinin yarısının bunların faizlerine ödetildiği belirtilmiştir.(Ziya Paşa, 1285-e: 1). Bir sonraki sayıda ise, Ali ve Fuat Paşaların devlet gelirlerini borçlanma politikasıyla kendi şahsi çıkarları için kullandıkları eleştirilmiştir. Devlet, maaşları düzenli vermediği için memur sınıfının tefecilerin eline itildiği, birkaç kuruş için tefecilerden dilenmeye mecbur bırakıldıkları dile getirilmiştir. Halkın, sefalet içerisinde yaşamalarına rağmen bürokratların servetlerine servet kattıkları ve Avrupa bankalarına milyonlar yatırdıkları bildirilmiştir. Sadece Fuat Paşa'nın Fransa bankasında 30 milyon frank nakdi

parası olduğu belirtilmiştir. Devletin tasarruf yapma politikası doğrultusunda padişahın bile giderlerinin azaltılmasını razı olduğu ama Ali ve Fuat Paşaların ise tam tersi politika yürüttükleri ve devletin hazinesini kendi yandaşları için peşkeş çektikleri ifade edilmiştir.(Ziya Paşa, 1285-e: 2).

Gazetede yayımlanan makalede Babıali bürokratların Avrupa'da yüksek faizli borç almak için dolaşmaları ve Osmanlı bankasının maliyenin durumuna sessiz kalması eleştirilmiştir. Bankanın sadece kendi şahsi çıkarı için para kazanma derdi içerisinde olduğu vurgulanmıştır. Bankanın hazineye her sene 800 bin lira vermek zorunda olup bunu vermemesine karşın Galata bankerlerine kredi vermesi tenkit edilmiştir. Osmanlı bankası ülkede kilise yapımı, bürokratlara nişan verme, tiyatroları destekleme gibi gereksiz harcamalarda bulunması, üst düzey devlet memurlarına rüşvet dağıtması, hatta Sadrazamın özel harcamalarını desteklemesi de eleştirilmiştir. Osmanlı bankasının israf harcamalarına karşın halkın sefalet içerisinde yaşayıp günlük ihtiyaçlarını bile karşılayamadığı, taşra ahalisinin ise İstanbul'un sefahat yaşamına para yetiştirmek için bir türlü meşakkatlere maruz kaldığı ifade edilmiştir.(İmzasız, 1286-a: 1)

Gazetede yayımlanan diğer makalede ise köylerin ekonomik sıkıntılardan dolayı tenhalaştığı, nüfuslarının azaldığı, ihtiyaçlarını karşılamadıkları, iyi beslenemedikleri ve bu nedenle doğurganlığın azaldığı belirtilmiştir. Rusya ile olan harplerden dolayı Anadolu Müslüman köylüsünün yıllarca cephede mücadele ettiklerinden kendi şahsi hayatları için zaman bulamadıkları için ziraat, ticaret ve zanaatlarının gerilemeye maruz kaldığı bildirilmiştir. Ülkede, Müslümanların vaziyeti bu olmasına karşın gayrimüslimlerin ise bedel vergisini ödediklerinden askere gitmeyip maişetleri için çalıştıklarından refaha kavuşup zenginleştikleri ve bu doğrultuda ticaret ve sanayi sektörlerinde söz sahibi oldukları ifade edilmiştir. Askerliğin Müslümanları iktisaden geri bıraktığı vurgulanmıştır.(Ziya Paşa, 1285-b: 6). Osmanlı'nın geri kalmasının sebeplerinden birinin de maliye memurların bölgelerindeki hareket sahalarının sınırlı olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Memurların yapacakları her teşebbüsü merkeze bildirmek zorunda olduklarını ve bunun ise hem vakit alması ve alınan kararların ise birçok daire arasında dolaşması, hem de merkezdeki bürokratların bölgenin şartlarını bilmediklerinden işlemlerin hızlı bir şekilde yürümemesine ve kararların yanlış alınmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Alınan kararın daireler arasında dolaştığı, ama bir türlü kesin kararın alınmaması nedeniyle işlerin aksadığı ifade edilmiştir. Kesin kararların uzaması ile bürokratların değişmesiyle planların değiştiği ve icraatların heba olduğu vurgulanmıştır.(Ziya Paşa, 1285-b: 6-7). Tanzimat'ın uygulamasıyla bölge memurlarının merkeze danışmadan kendi kararlarını icra edeceği ve alınan kararların bölge halkı tarafından onaylandıktan sonra mülki amir tarafından çabucak icra edileceği ifade edilmiştir.(Ziya Paşa, 1285-b: 8).

45. sayıdaki makalede önceleri tarımsal üretimin iç tüketimi karşıladıktan sonra ihraç edildiği ve bu nedenle ülkeye sermaye aktığını belirtilmiştir. Halkın tüm giyim ve dayanıklı mallarını kendi üretimiyle temin ettiği ve bu nedenle dış ürünlere gerek duyulmadığı ifade edilmiştir. Halkın yerli ürünleri tükettiği bu nedenle dışa karşı borcu bulunmadığı belirtilmiştir. Halkın Batı tarzı giyinmeye başlamasıyla terzi, kumaşçı, kazzazcı ve simkeşci gibi zanaatkarların ortadan kalktığı ifade edilmiştir. Bu meslekleri icra edenlerin zanaatla geçinemedikleri için meslek dışı sektörlerde çalışmak zorunda oldukları söylenmiştir. Halkın üretici işlerde çalışmaktan ziyade hizmet sektöründe çalışmaya başladığı ifade edilmiş, oğullarının da devlet memurluğu gibi işlerde çalışmak arzusunda olduğu belirtilmiştir. Birkaç asırdır kendi üretimlerini ve ümmetin üretimini sağlayan ustaların artık devletten maaş alan memurlar haline geldiği dile getirilmiştir. Halkı besleyecek gücü yetmediğinden devletin zamanla istikraz yapmaya mecbur kaldığı ve yüksek faizli borçlar aldığı ifade edilmiştir.(Ziya Paşa, 1286-a: 8). Yazıda yabancı devletlere imtiyazlar verildiğinde rahatsız olan yerli tüccarlara da teşvikler gösterildiği bildirilmiştir. Bedestenler, Galata, Çarşı-yı Kebir'de ticaretle uğraşan bir sürü tüccarın tek tek piyasadan çekildiği ve yerli tüccarların zamanla ortadan kalktığı vurgulanmıştır. Halkın Avrupa ürünlerine rağbet etmesiyle hükümetin ecnebilere verdiği

imtiyazların sonucu yerli ticaretle uğraşan ve üretim yapan esnafın ortadan kalkmasına neden olduğu belirtilmiştir.(Ziya Paşa, 1286-a: 8)

21. sayıdaki makalede ülkede sanayi ve ticaret sektöründe ecnebilere hakim olduğu, Müslümanların ise sadece ahşap bir kulübenin kaldığı, şimdi bu kulübelerin de satıldığı İstanbul'dan göç edip Anadolu yakasına hicret edileceği belirtilmiştir. Önceleri, Tophane'den Galata boyu ile Kasımpaşa'ya kadar arka sokaklar dahil tamamen Müslüman mahalleri olduğu ve buralarda nice mektep, cami ve mescitler var olduğu bildirilmiş, zamanla sakinlerin emlaklarını ecnebilere sattıklarından buraların ecnebi diyarına dönüştüğü ifade edilmiştir. Ecnebilere mülk edinme hakkı verildiğinden Beyoğlu ve Galata'da ezan sesleri kesildiği gibi Ayasofya ve Fatih camilerinde de ezanın bir daha duyulamayacağı dile getirilmiştir. (Kemal, 1285-d: 2). Kemal, ülkede Trabzon'dan Erzurum'a iktisadi anlamda yararlı olacak bir yol açılması için birçok çabaya rağmen iki saatlik mesafenin açılıp gerisinin terk edildiğini; Trabzon, Erzurum ve Gümüşhane sancakların gelirlerinin tamamı buraya aktarılsa bile yolun açılmayacağını anlaşıldığını belirtmiştir. Bursa-Gemlik yolunda halkın çalıştırılmasına karşın yolun açılmadığını, Bosna ve Diyarbakır gibi eyaletlerde yapılan çalışmalardan da verim elde edilemediğini ifade etmiştir. İstanbul'da mahalle yollarının araba ile gezilmez halde olduğu halde demiryollarının yapmaya kalkışılmasını eleştirmiştir. Şam, Halep, Diyarbakır, Selanik ve İstanbul'daki kumaş fabrikaların ortadan kalkma derecesinde olduğu ve bunun nedeninin ise Avrupa'nın çürük ürünlerinin ülkede moda olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Halkın yabancı ürünlere rağbetinden dolayı giyim sektöründeki esnafın geçinememesinden iflas ettiklerini belirtmiştir. Tüketilen tüm malların hep ecnebi malları olduğunu ve Avrupa'dan ürün gelmezse halkın çıplak kalacağını belirtmiştir. Ülkede zahire, odun ve kömür işlerle ilgilenen tüccarlardan başka yerli tüccar kalmadığını ve tüm zanaat ve ticaretin yabancıların eline geçtiğini ifade etmiştir. Geçim kaynağı yolu kalmadığından halkın memur olmak arzusuna düştüğünü, tüccar ve zanaatçıların çocuklarına sanatlarını öğretmekten ziyade onların devlet memuru olması için çabaladıklarından ülkede zanaatların tek tek ortadan kalktığını belirtmiştir. Hazinesinin halkın maişetini karşılayamayacak duruma geldiğini bu nedenle maliyeyi düzeltmek için taşra ahalisine yeni vergiler ihdas edildiğini, tütün ve tuz vergileri tekel olarak belirli tüccarlara peşkeş çekildiğini bildirmiştir. Ziraatın zamanla yarı yarıya gerilediğini ve tuzsuzluktan insanların ve hayvanların doğurganlığının azaldığını ifade etmiştir. İhtiyaçları gidermek için devletin kağıt para bastığını, çözüm getirmeyince dış borçlanma yoluna gittiğini belirtmiştir. Borçlanma faizlerin geri ödemesi gelince bunların da borçlarla ödenmeye çalışıldığını, hazinenin daha da borçlandığını ve devlet gelirlerinin borçların faizlerine ödemek zorunda kaldığını vurgulamıştır. Ahalinin durumu kötüleştiği için babadan kalma yadigar mallarını satmaya başladıklarını ve ülkede parasızlık had safhada olduğu için malların yarı fiyatına satıldığını ve gayri menkul fiyatlarının yarı yarıya düştüğünü belirtmiştir.(Kemal, 1285-d: 3-4). Müslümanların ekonomi kazanç olarak sıfırı tükettikten sonra satacakları tek şeyin oturdukları evi olduğunu ifade etmiştir. Müslümanların İstanbul'da ecnebilere evlerini satarlarsa kısa sürede halkın İstanbul'da tutunamayıp Anadolu şehirlerine göç etmek zorunda kalacağını belirtmiştir. Ülkede ecnebilere gayrimenkul satın alma izninin verilmesini halkın geçim sıkıntısı çektiğinden dolayı mülklerini sıra ile satmaya mecbur kalacaklarını ifade etmiştir.(Kemal, 1285-d: 4-5).

Kemal'in yazdığı diğer bir makalede Tanzimat'ın ilan edilmesiyle vilayetlerde meclislerin kurulduğu ama bu meclisleri derebeylerinin gasp ettikleri ifade etmiştir. Devletin Tanzimat'tan önce eli güçlü olduğundan derebeylerin istedikleri gibi hareket edemediğini ama Tanzimat'la derebeylerin güçlenerek bölge halkına zulüm ettiği, vilayetlerin gün geçtikçe tenhalaştığı belirtilmiştir. Balkanlarda Hristiyan ahalinin çokluğu ve ecnebi konsolosların yardımlarıyla halkın refah içerisinde yaşamasına karşın Anadolu'nun durumunun gün geçtikçe kötüleştiği; Harput, Sivas, Diyarbakır sancaklarının Tanzimat'tan önce yoğun nüfuslu iken tenhalaştığı, Halep, Şam ve Diyarbakır'daki ipek fabrikaların kapandığı ifade edilmiştir. Samsun ve Manisa'da tütün tarımının azaldığı ve tütün

tekelinden sonra tütünle işigal eden çiftçilerin Rusya ve İran bölgelerine göç ettiği belirtilmiştir. Kemal, 1285-c: 7)

Gazetede yayımlanan yazıda, Osmanlı'da sermaye sahibi olan tüccarların çarşıda ve bedestenlerde küçük işlerle uğraşması eleştirilmiş, sermaye sahibi kişilerin büyük ticaretle uğraşmamasının ve şirketler kurmamasının sebepleri irdelenmiştir. Önceleri Akdeniz ve Karadeniz ticareti ile uğraşan tüccarların, hükümetle olan ticari ilişkilerinde herhangi bir sıkıntı yaşamadığı, ticari işlemlerinde nakit akışın zamanında yapıldığı, ama bu durumun zamanla değiştiği anlatılmıştır. Bürokratların askeri ihtiyaçların temini için sözleşme imzalandığı ama ticari ürünlerin ödenmesinin zamanında yapılamadığı, bu nedenle yerli tüccarların zor durumda kaldığı ifade edilmiştir. Ama ecnebi tüccarlarla yapılan işlemlerin bu tarz yürümediği, onların ödemelerin geciktiği vakit sefaretlerin devreye girerek kıyametler kopardığı ve paraların gecikme faizi ile birlikte tüccarlara hemen ödendiği belirtilmiştir. Yabancı tüccarların devletle ticari ilişkilerde zarar görmediği ama yerli tüccarların zarar gördüğü için zamanla ticaretten çekilmek zorunda kaldığı ve mevcut sermayelerini ise düşük faizli kağıtlara yatırmak zorunda kaldığı bildirilmiştir.(Ziya Paşa, 1286-b: 3-4).

48. sayıda yayımlanan makalede iç ticaretin geri kalmasının sebeplerinden biri de Ticaret Nezareti'nin suiistimalleri olduğu dile getirilmiştir. Ülkede ticaret nezareti, ticaret mahkemesi ve ticaret nizamı yokken ticaretin geliştiği, tesis edilen ticaret nezareti, ticaret mahkemesi ve ticaret nizamının ecnebilere yaradığı, yerli tüccarlara engeller çıkarttığı belirtilmiştir.(Ziya Paşa, 1286-c: 7). Sefaret ve konsolosların eskiden buldukları bölgede vazifeleri dışında hiçbir işle işigal olmadıkları ve görevini yasal sınırlar içerisinde icra ettikleri ifade edilmiştir. Reşit Paşa'nın göreve gelmesiyle işlerin değiştiği, Reşit Paşa'nın, sefaretler gücüyle iktidara geldiği için onun yönetiminde elçilerin her türlü iç sorunlarla ilgilenmeye başladıkları bildirilmiştir. İç siyasette sefirlerin izni olmadıkça herhangi bir girişimde bulunamadığı, bürokratların her birinin bir sefirin gücüyle hareket etmeye başladıkları belirtilmiştir. Sefirlerin gücü nedeniyle iç ticarete imtiyaz verdiği tüccarların kazandığı ve yerli tüccarların bu işte zarar gördükleri dile getirilmiştir. Gayrimüslimlerin sefirlerin tabiiyetine geçerek onların korumasında ticaret yapmaya başladıkları ve birçok kazanç elde ettikleri ifade edilmiştir. Devlete vergi veren birçok gayrimüslimin vatandaşlıktan çıkmalarını sağladıkları ve onların vatandaşlıktan çıkmasıyla vergilerin diğer vatandaşların üzerine yük olduğu ve hazinenin boşaldığı belirtilmiştir. Sefaretlerin müdahale etmesiyle ticarete onlardan habersiz herhangi bir girişimde bulunulmaz duruma gelindiği ve sefirlerin bölgelerinde hakim güç haline geldikleri ifade edilmiştir.(Ziya Paşa: 1286-c: 7-8).

"İstanbul Vergisi" başlıklı makalede Kemal, devletin İstanbul'da vergi almamasını tenkit etmiştir. Devlet hazinesinin tam takır olduğu, Avrupa'da para bulmak için ülke ülke gezildiği, ülkede halkın vergi yüklerinin git gide arttırıldığı bir süreçte devletin önemli gelir kaynağı olan İstanbul'dan vergi almamasını eleştirmiştir. İstanbul'da Beyoğlu, Boğaziçi ve Kadıköy gibi bölgelerin kalkınmış olduğunu, buralardan devletin vergi alması gerektiği, İstanbul kaldırımalarının bile Anadolu'dan alınan vergilerle yapılmasını yargılamıştır. Şirket-i Hayriye gibi şirketler büyük kazanç elde etmesine karşın herhangi bir vergi vermediği ama sıradan vatandaşların iş kurdukları zaman bunların devlete vergi verdiğini belirtmiştir. İstanbul'da bir sürü fabrika işlemesine rağmen devletin bunlardan vergi almasından ziyade haberi bile olmadığını ifade etmiştir. Beyoğlu, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy ve Kadıköy gibi yerlerde gayrimenkul, bahçe, bağ ve binaların ecnebilere elinde olmasından dolayı devletin buralardan hiçbir şekilde istifade edemediğini belirtmiştir. Hükümetin buralardan vergi alması gerektiği ve Rüşdi Paşa zamanında İstanbul binalarında vergi alınsaydı sadece emlaktan 70 bin kese varidatın elde edileceği dile getirmiştir.(Kemal, 1285-e: 4-5). İstanbul'dan vergi alınsa 150 bin kese gelir elde edileceğini ifade etmiştir. Bu vergiyi İstanbul'un Anadolu halkına göre rahat bir şekilde ödeyebileceğini belirtmiştir. İstanbul'dan vergi alınmamasını makul sebeplerle açıklayanların olduğunu ama bu sebeplerin önemli olmadığını bildirmiştir. İstanbul'da yangının çok

olması, arazilerinin çoğunun vakıf olması ve ikamet eden ecnebilerin bulunması gibi nedenlerin Anadolu ve Balkanların diğer şehirleri için de geçerli olduğunu belirterek itiraz etmiştir. İstanbul'daki ecnebilerin vergi vermemesini eleştirmiş, bunların önemli kazançlar elde etmesine karşın hiçbir vergi vermemesinin devletin, servetinin azalmasına sebep olduğunu ifade etmiştir.(Kemal, 1285-e: 5-8).

6. SONUÇ:

Bu çalışmada Osmanlı devletinde grup anlamında ilk muhalefet geleneğini oluşturan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin İngiltere'de yayımladıkları Hürriyet gazetesinin ekonomi yazıları incelenmiştir. Hürriyet gazetesinde ekonomi yazıları genişçe yer almış ve Yeni Osmanlılar, devletin iktisadi politikalarını takip etmiş, eleştirmiş ve çözüm yolları önermiştir. Yeni Osmanlılar, Hürriyet aracılığıyla devletin iktisadi durumu hakkında halkı bilgilendirmek istemiş, bu doğrultuda devletin iktisadi ve mali politikaları hakkında bilgiler vermiş ve bürokratların politikalarını sorgulamıştır. Devletin iktisaden kalkınması için bürokratlara tavsiyelerde bulunmuş ve ekonomik çöküşün sebeplerini aramışlardır. Hürriyet'in değindiği iktisadi problemlerin en önemlisi devletin yürüttüğü borçlanma politikasıdır. Borçlanma politikası 1860'lar basınının en önemli tartışma konusudur. Hürriyet, devletin gereksiz borçlanmalarına karşı çıkmış ve bu politikaya artık son verilmesini istemiştir. Namık Kemal, Ziya Paşa, Kanizade Rıfat Bey ve Ali Suavi gibi yazarlar bu konu hakkında görüşlerini belirtmiş ve borçlanmanın devleti mali olarak iflas ettireceğini vurgulamışlardır. Gazetede çıkan yazıların ortak kanaati borçlanmaların devletin mali durumu gözetilmeden ve çok sık yapılması olmuştur. Borçlanmaların yatırıma dönüştürülmeyip lüks harcamalarda bulunulması ve borç anlaşmalarında yolsuzluk yapılarak birçok kişinin haksız bir şekilde servet edindikleri ifade edilmiştir. Yeni Osmanlılar borçlanma adı altında yabancı sermayeye karşı çıkmamış, sadece borçlanmaların zamansız ve sık kullanılmasına karşı olmuştur. Borçlanmaların yatırım için faydalı olacağını ifade etmiş ama bürokratların yatırım yapmaktan ziyade devletin cari giderleri için buna başvurduğunu bunun ise devletin maliyesini daha kötüleştireceğini dile getirmişlerdir.

Yeni Osmanlılar, dönemin önemli bir sorunu olan ve gazetelerde fazlaca yazıların görüldüğü israf konusuna da değinmişlerdir. Yeni Osmanlılar, devletin en önemli sorunun devletin gelirini artırmaktan ziyade harcamalar olduğunu belirtmiş, bürokratların devletin iktisadi durumuna göre lüks bir şekilde yaşadıklarını ve lüzumsuz masraflarda bulduklarını ifade etmiştir. Ülkede bürokratların refah içerisinde yaşamasının mali açıdan devlete büyük külfetler getirdiği ve ülkede bürokratların israf konusunda birbirleriyle yarıştıklarını belirtmiştir. Yeni Osmanlılar, devletin en önemli israfını ise devletin gelirlerinin de toplanmaması olarak açıklamışlardır. Devlet gelirinin toplanmasında suiistimallerin yaşandığını ve birçok bürokratin devletin gelirlerini kendi şahsi servetlerine aktardığını ifade etmişlerdir. Bunun düzeltilmesi için devletin gelir-gider kalemlerin belirten bütçelerin sıkı şekilde kontrol eden kurumların kurulmasını ve bu denetimlerin hakıyla yapılmasını istemişlerdir. Hürriyet'te devletin mali politikaları ve bütçe konusunda yazılar görülmüştür. Devletin mali kriz içerisinde olması nedeniyle Hürriyet yazarları devletin bu durumu hakkında bürokratları suçlamış ve bürokratların aldığı yanlış kararları sonucu maliyenin bu duruma geldiğini ifade etmişlerdir. Namık Kemal, devletin 1868 bütçesini ayrıntılı bir inceleyerek devletin gelir ve gider kalemlerini hakkında bilgi vermiştir. Devletin gelir kalemlerinin en önemli kaynağı olan vergilerin toplanması hususunda devletin yanlış politikalar yürüttüğü ve bu nedenle servet kaynaklarından yeterince istifade edilmediği ifade etmiştir. Devletin gelir kaynaklarını artırmak gerektiğini bunun halktan fazla vergi alarak değil verginin toplanmasında adaletsiz ilkesini gözetilerek yapılacağını belirtmiş ve halkın birincil ihtiyaçlarından alınan vergi miktarının azaltılmasını istemiştir. Ali Suavi, devletin yaptığı bütçelerin gerçeği ifade etmediklerini gelir kalemlerinin şişirildiğini ve masrafların ise eksik gösterildiğini belirtmiş, devletin gelir-gider kalemlerini tek tek incelemiş ve gerçek kalemleri aktarmıştır. Devletin gerçek bütçe açığının çok daha fazla olduğunu

ve bunun sorumlusunun sadrazam Ali Paşa'nın olduğunu ifade etmiş ve Ali Paşa'yı sertçe tenkit etmiştir.

Hürriyet yazarları devletin iktisat politikaları hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kemal, devletin en önemli sorunun servet kaynaklarından devletin yeterince istifade edememesi olarak açıklamıştır. Bu nedenle servet kaynaklarından istifade edilmesi için girişimlerde bulunmasını istemiş, ziraat, sanayi ve ticaret sektörlerinde gerekli sorunların bir an önce çözülmesi talep etmiştir. Bu doğrultuda çiftçilerin en önemli sorunu olan kredi meselesinin çözülmesi, zanaatçıların bilgi seviyesini artırmak için sanayi mekteplerin açılması ve yerli tüccarların desteklenmesini istemiştir. Ziya Paşa ve Namık Kemal, devletin 1838 senesinde imzaladığı serbest ticaret anlaşmasının zararlarına değinmiş, bu anlaşmanın devlet iktisadına çok büyük zararları dokunduğunu belirtmişlerdir. 1838 ticaret anlaşmasıyla gümrüklerin indirilmesiyle ülke sanayisinin yok olduğunu, yerli tüccarların tek tek ortadan kalktıklarını ve bu anlaşma sonucu ülkenin yabancı ürün hücumuna uğradığını ifade etmişlerdir. Ziya Paşa, ülkede sefirlerin etkin bir şekilde devletin ticaret politikalarına karışmasına değinmiş ve sefirlerin etkin bir şekilde rol oynamalarına karşı duramayan bürokratlar ise sertçe tenkit etmiştir. Hürriyet'te halkın özel girişim ruhunu aşlamak için özel girişimle yapılan teşebbüsleri öven yazılar da çıkmıştır. Halkın geçim kaynağını kazanması için sanayi ve ticaret gibi sektörlerle rağbet etmelerini istemiştir. Halkın tek geçim kaynağı olarak devlet memurluğu görmesini tenkit etmiştir.

KAYNAKÇA

- Hürriyet*, (9 Rebiyülevvel 1285/29 Haziran 1868), Sayı:1,
Hürriyet, (17 Ramazan 1286/21 Aralık 1869), Sayı:78,
 (İmzasız), (20 Cemaziyülevvel 1285/7 Eylül 1868), "Hürriyeti Teşvikan Doksan Bir İmza İle İstanbul'dan Aldığımız İltifatnamedir 7 Cemaziyülevvel Sene 1285", *Hürriyet*, Sayı:11, s.2.
 (İmzasız),(19 Recep 1286-a/25 Ekim 1869),"İstanbul'dan Mektup", *Hürriyet*, Sayı:70, ss.1.
 (İmzasız), (25 Şaban 1286-b/ 29 Kasım 1869), "Bir Zat Tarafından Mektup," *Hürriyet*, Sayı:75, s.1.
 Ali Suavi, (17 Ramazan 1286/21 Aralık 1869), "Suavi Efendi Tarafından Gelen Mektup Sureti", *Hürriyet*, Sayı:78, s.1-3.
 Kanizade Rıfat Bey, (6 Şaban 1285/22 Kasım 1868), "Babıali'nin Akd Edeceği İstikrazı Ümmeti Osmaniye'nin Kabul Etmeyeceğini Havi İstanbul'dan Yüz İki İmza İle Aldığımız Protestonamedir", *Hürriyet*, Sayı:21, s.1-2.
 Namık Kemal, (21 Rebiyülahir 1285-a/10 Ağustos 1868),"Mülkümüzün Servetine Dair Makale" *Hürriyet*, Sayı:7, s.1-4.
 Namık Kemal, (28 Rebiyülahir 1285-b/17 Ağustos 1868),"Mülkümüzün Servetine Dair Geçen Numaradaki Makaleye Zeyl ", *Hürriyet*, Sayı:8, s.1-4.
 Namık Kemal, 13 Cemaziyülevvel 1285-c/31 Ağustos 1868), "Sekizinci Numaramızdaki Makale Bendine Zeyl" *Hürriyet*, Sayı:10, s.1-3.
 Namık Kemal, (2 Şaban 1285-d/16 Kasım 1868), "Ecnebilerin Tasarruf-ı Emlak Salahiyeti", *Hürriyet*, Sayı:21, s.2-5.
 Namık Kemal, (7 Ramazan 1285-e/28 Aralık 1868), "İstanbul Vergisi", *Hürriyet*, Sayı:26, s.4-5.
 Namık Kemal, (1 Zilhicce 1285-f/15 Mart 1869), "Yeni İstikraz", *Hürriyet*, Sayı:38, s.1-2.
 Namık Kemal, (5 Safer 1286-a/17 Mayıs 1869), "Esham-ı Umumiye Üzerine" *Hürriyet*, Sayı:47, s.1-2.

- Namık Kemal, (22 Cemaziyülevvel 1286-b/30 Ağustos 1869), “Muvazene-i Maliye 1 Hizmet” *Hürriyet*, Sayı:62, s.1-4.
- Namık Kemal, (29 Cemaziyülevvel 1286-c/6 Eylül 1869), “Muvazene-i Maliye 2 İbret”, *Hürriyet*, Sayı:63, s.1-5.
- Ziya Paşa, (13 Şaban 1285-a/29 Kasım 1868), “İstikraz-ı Cedit Üzerine Yeni Osmanlılar Cemiyetinin Mütalaatı”, *Hürriyet*, Sayı:22, s.1-6.
- Ziya Paşa, (10 Zilkade 1285-e/22 Şubat 1869), “Karıncı Kanatlandı” *Hürriyet*, Sayı:35, s.1-2.
- Ziya Paşa, (1 Zilhicce 1285-b/15 Mart 1869/22 Zilhicce 1285-c/5 Nisan 1869/29 Zilhicce 1285-d/12 Nisan 1869/21 Muharrem 1286-a/3 Mayıs 1869/5 Safer 1286-b/17 Mayıs 1869/12 Safer 1286-c/17 Mayıs 1869), “Yeni Osmanlılardan Bir Zat Tarafından Matbaamıza Gönderilip Gazetemizde Derç Edilmekte Olan Hatıraların Maba’dıdır”, *Hürriyet*, Sayı:38, s.6-8; Sayı:41, s.7; Sayı:42, s.8; Sayı:45, s.8; Sayı:47, s.3-4; Sayı:48, s.7-8.
- “Ziya Paşa”, (2010-a), *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyat Ansiklopedisi*, C:2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı.
- “Ziya Paşa”, (1998-b), *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C:8, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Akbulut, U. (Spring 2013), “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1878)”, *Turkish Studies*, Volume 8/5.
- Akşin, S. (2007), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akün, Ö. F. (2006), “Namık Kemal”, *İslam Ansiklopedisi*, C:32, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyılmaz, G. (1999), “Birinci Jön Türk Hareketinin (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) İdeolojisine Bir Örnek: Namık Kemal ve Fikirleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı:2.
- Aslan, B. (2010), *Fikir ve Edebiyat Hayatımızda Namık Kemal*, İstanbul, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1997), “Ziya Paşa”, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Başkut, C. F. (1966), *Gazetecilik Dersleri*, İstanbul, Sermet Matbaası.
- Berkes, N. (1942), “Namık Kemal’in Fikri Tekamülü”, *Namık Kemal Hakkında*, İstanbul, Vakıf Matbaası.
- Bergen, L. (2012), “Batılılaşma ve Modernleşme Olgusu Karşısında Bir Osmanlı: Namık Kemal”, Haz: Namık Kemal Üniversitesi, Namık Kemal (1840-1888), Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Bilgegil, M. K. (1970), *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Bolay, S. H. (2002), “Tanzimat’tan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C:14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Boran, B. S. (1942), “Namık Kemal’in Sosyal Fikirleri”, *Namık Kemal Hakkında*, İstanbul, Vakıf Matbaası.
- Canelli, M. (1986), *Ziya Paşa Hayatı Sanatı Fikirleri*, İstanbul, Yeni Asya Yayınları.
- Çavdar, T. (2007), *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, Ankara, İmge Yayınevi.
- Çakmak, D. (2001), *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Evrimi*, İstanbul, Libra Yayınevi.
- Çelik, H. (1998), “Hürriyet Gazetesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C:18, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı.
- Çelik, H. (1994), *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Dizdaroğlu, H. (1971), *Namık Kemal*, İstanbul, Varlık Yayınevi.

- Doğaner, Y. (Haziran 2012), “Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlıda Basın”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:29, Sayı:1.
- Emil, B. (Kasım 1989), “Tanzimat’ın Büyük İdealisti: Namık Kemal”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:8.
- Emre, A. (2012), “Namık Kemal’in Makaleleri”, Haz: Namık Kemal Üniversitesi, Namık Kemal (1840-1888), Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- FAHRİ, Z. (1939), “Namık Kemal”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C:12, Sayı:71.
- Hikmet, İ. (1932), *Ziya Paşa Hayatı ve Eserler*, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi.
- Gevgilili, A. (1983), “Türkiye Basını”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C:1, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Göçgün, Ö. (2001), *Ziya Paşanın Hayatı Eserleri, Edebi Kişiliği Bütün Şiirleri ve Eserlerinden, Açıklamalı Seçmeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gündüz, U. (20-22 Aralık 2010), “Namık Kemal’in Gazetecilik Anlayışında Batılılaşma Düşüncesi”, Tekirdağ, *Uluslararası Namık Kemal, Sempozyumu*.
- Güz-Bayhan, N.- G. (2016) “İlk Muhalefet Gazetesi Olarak İbret”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.1, Sayı:1.
- Jeltjakov, A. D. (1979), *Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, Ankara, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İnuğur, N. (1999), *Basın Yayın Tarihi*, İstanbul, Der Yayınları, 4. Basım.
- Karalioğlu, S. K. (1984), *Ziya Paşa Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul, İnkılap ve Akka Basımevi.
- Koç, C. O. (2012), “Namık Kemal’in Sosyal ve Siyasi Meselelere Gazetecilik Cephelerinden Bakışı”, Haz: Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Koçak, C. (2003-a), “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, C:1, İstanbul, İletişim Yayınları, 5.Baskı.
- Koçak, C. (2003-b),” Namık Kemal”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, C:1, İstanbul, İletişim Yayınları, 5.Baskı.
- Koloğlu, O. (2006), *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, Pozitif Yayınları.
- Koloğlu, O. (1985), “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C:1, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kuntay, M. C. (2010), *Namık Kemal*, C:1, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurdakul, Ş. (2003), *Namık Kemal*, İstanbul, Evrensel Basın Yayın, 3. Basım.
- Lewis, B. (2004), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9.Baskı.
- Mardin, Ş. (1985), “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Mordtmann, A. D. (1999), *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, İstanbul, Pera Yayıncılık.
- Nalcioğlu, B. U. (2013), *Osmanlı’da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- Oral, S. (1968), *Türk Basın Tarihi 1728-1922*, Yeni Adım Matbaası.
- Öz, A. (2012), “Tekevvün Kıvranımları: Namık Kemal’in Düşünce ve Edebiyat Dünyasının Teşekkülünde Etkilenme”, Haz: Namık Kemal Üniversitesi, Namık Kemal (1840-1888), Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Özdemir, G. (20-22 Aralık 2010), “Siyasi Bir Muhalif Olarak Namık Kemal”, Tekirdağ, *Uluslararası Namık Kemal, Sempozyumu*.

- Özkul, M. M. (2012), "Namık Kemal Siyasetinin Dinamikleri: Siyasal Düşünce ve Kavramlar", Haz: Namık Kemal Üniversitesi, Namık Kemal (1840-1888), Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Öztürk, H. (Yaz 1999), "Namık Kemal: Devlete Rağmen Özgürlük İsteyen Adam", *Liberal Düşünce*, C:4, Sayı:15.
- Sayar, A. G. (2006), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 3.Basım.
- Somel, S. A. (2003), "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi, (1839-1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, C:1*, İstanbul, İletişim Yayınları, 5.Baskı.
- Sungu, İ. (1999), "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat 2*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Şahin, V. (2010), "Namık Kemal Mektuplarında Şiir, Tiyatro ve Gazete Üzerine Tenkitler", *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:13.
- Şapolyo, E. B. (1969), *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası.
- Şener, A. (1994), "Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu 31 Ekim-3 Kasım 1989*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tanpınar, A. H. (2006), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Tevfik, E. (1973), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul, Hürriyet Yayınları.
- Tosun, N. (2012), "Siyasi Tanzimat'tan Edebi Tanzimat'a: Namık Kemal", Haz: Namık Kemal Üniversitesi, Namık Kemal (1840-1888), Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Topuz, H. (1973), *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Çiçek Yayınevi.
- Topuz, H. (2003), *2. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Tuncer, H. (2012), "Sanatı ve Düşünceleriyle Bir İnsan ve Yazar Olarak Namık Kemal Portresi", Haz: Namık Kemal Üniversitesi, Namık Kemal (1840-1888), Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Turan, N. K. (10-15 Eylül 2007), "Osmanlı Politik Eleştirisi Geleneğinde Ziya Paşanın Zafernamesi" *İcanas 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Türkiye, Vol:7.
- Uçman, A. (2011), "Kısa Bir Ömrün Hikayesi Namık Kemal", Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Uçman, A. (Bahar 2014) "Tanzimat'tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa Örneği", *İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Mecmuası*, C:24, S:1.
- Uçman, A. (1999), "Ziya Paşa", *Yaşamlarıyla Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi C:2*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Uçman, A. (2013), "Ziya Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C:44, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uraz, M. (1946), *Ziya Paşa Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul, Numune Matbaası.
- Ülken, H. Z. (2005), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 8. Baskı.
- Yamaç, M. (20-22 Aralık 2010), "İlk Siyasal Muhalefet Örneği Yeni Osmanlılar ve Namık Kemal", Tekirdağ, *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu*.
- Yener, A. G. (2012), "Bir Yeni Osmanlı Olarak Namık Kemal'in Reformcu Düşünceleri Üzerine Notlar", Haz: Namık Kemal Üniversitesi, Namık Kemal (1840-1888), Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi Yayını.